

:spaning

:spaning

38-39/2023

TEMA KROPP OCH IDENTITET

Värde 75:-

Vi hjälper dig att spana

Spaning är en tidskrift om kulturarvet i Västmanland, som det såg ut igår och som det ser ut idag. Spaning vill vara till hjälp och inspiration för alla som på olika sätt arbetar med att göra kulturarvet tillgängligt, känt och levande i Västmanland, samtidigt som vi bjuder på kunskap, inspiration och tips till alla dem som intresserar sig för kulturarvet till vardags. Spaning ges ut av Västmanlands läns museum och Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening.

- 3 > Välkommen till Spaning** Av Jennie Schaeffer
- 4 > Spegeln**
Några ord på vägen
- 5** En dag föll det mig in att taga på mig Majas kläder – Sam Holmqvist
- 10** Det som blev kvar – Ida Andersson
- 14** JA till kroppen – Saga Lena Höglén
- 16** Håll pojken borta från skolan – Pernilla Kallberg, Måns Koskinen, Anne Lillvist
- 19** Drömmen om en hjältekropp – Hilma Persson
- 22** Pionjären från Köping – Erik Magnusson
- 24** Döden på tivoli – Thomas Hjelt
- 26** Levande konstverk – Jan Kotschack
- 28** Märkta för livet – Susanne Cassé
- 30** Tillträde beviljas! – Josefine Israelsson
- 32** Det virtuella Egot – Klicka på like! – Lena Engström Englin
- 34** Iklädd lek – avklädd allvar – Hilma Persson
- 38** Hobby som samhällsnytta – Emmelie Fyhr
- 40** Femtiotalets tonåring – Katarina Curman
- 42** Jag neg aldrig – Gunilla Albért
- 44** Min resa – Celso Franzetti
- 46** Ett främmande land – Katarina Curman
- 48** Winga livet – Shaun Walls
- 50** Rätten att få älska – Gunilla Albért
- 54** Viktiga årtal
- 56 > Experten** Gender and Work – ett digitaliseringsprojekt – Sofia Ling
- 58 > Ur samlingarna** Svåra bilder – Ivan Klaesson
- 60 > Från föreningarna**
Färnebodräkten – Västmanlands folkdräkt – Anders Fläcke
- 62 > Utflykten** Minnen av västmanlänningar – Susanne Cassé

Omslagsbilder

Framsida

Profilbild på Shaun Walls, krönikör och konstnär. Foto: Shaun Walls

Baksida

Två kvinnor utklädda till män, år 1901.

Foto: Ebba Ståhl,

Västmanlands läns museum

- 1 Nyheter**
- 1 Pris och beröm**
- 3 Utställningar**
- 4 Nya rapporter**
- 4 Nya böcker**

Kropp och Identitet

PLÖTSLIGT KOMMER MEJLET JAG väntat på. Jag kan känna hur spänd jag är. Jag öppnar dokumentet från författaren Shaun Walls i Fagersta och börjar läsa. Jag blir berörd och börjar förstå lite mer om hur det kunde vara att växa upp i en liten bruksort i Västmanland. Texten handlar om en tid som varit, men inte för så länge sedan.

DU OCH JAG, precis som Shaun, bär på erfarenheter från vår uppväxt, från landsbygd och tätorter i Västmanland eller andra ställen i Sverige och i världen. Tillsammans bär vi med oss en mångfald av berättelser som handlar om kropp och identitet på olika sätt. Museer, hembygdsgårdar, arkiv och föremålsmagasin myllrar också av berättelser om kroppar och identiteter från tider som varit.

KROPP OCH IDENTITET är temat för 2023 års Spaning. Som länsmuseumschef på Västmanlands läns museum vill jag att museets olika verksamheter bidrar till att skapa en djupare förståelse för vilka vi är, varifrån vi kommer och vilken värld vi tillsammans skapar. Genom att förstå världen ur olika perspektiv ges möjligheten att utmana sina tankemönster, värderingar och beteenden. I det här numret av Spaning hoppas jag därför att du får perspektiv på ditt liv här och nu - med historien som utgångspunkt.

→ Jennie Schaeffer vid friluftsområdet Annedal i Sala i början av 1980-talet. I bakgrunden syns Lilla Istanbul. Jan-Erik Svennbergs fascination för Turkiet efter en resa till Istanbul år 1976 ledde till bygget av en miniatyr av Blå moskén och många fler i den privata trädgården. Att som barn få se miniatyrer av minareter i ett område som vanligtvis förknippades med svettiga kläder, långsam skolskidåkning och krossade termosar med varm choklad gjorde det lättare att skida. Foto: Privat

FÖRUTOM SHAUN WALLS ARTIKEL "Winga livet" får du veta mer om hur Västmanländska domböcker berättar om kvinnors och mäns arbete. Du får ta del av resonemang kring könsuttryck och könsidentitet kopplade till historien om Lasse-Maja. Med rubriken "Svåra bilder" berättar länsmuseumschefens arkivarie om etiska dilemman i förhållande till foton och bilder. Motiv som formades av dåtidens människors normer och värderingar kan av olika anledningar upplevas som obehagliga eller kränkande idag. Du får följa med Katarina Curman till Rytterne och fentiotals tonåring. Där möter du milda tonårsprotester som att meka med Epa-traktorer och moped. I detta nummer har RFSL ingått i redaktionen. Artikeln "Rätten att få älska" av RFSL Västmanlands ordförande Gunilla Albért tar upp att i Västmanland finns flera berättelser om homosexuellas kamp för jämställdhet och om homofobi som till och med fått dödlig utgång.

HÄR FINNS OCKSÅ ARTIKLAR om hur vi har format kroppen med kläder, om tatueringar, vad en osteolog kan utläsa ur ben vad gäller individens identitet, och mycket mycket mer!

GOD LÄSNING!

Jennie Schaeffer

Länsmuseumschef, Västmanlands läns museum

Några ord på vägen

IDENTITET

Är en självklar känsla av att vara en egen person med egna egenskaper, tankar, åsikter och en egen personlighet. Identitet är också en självklar känsla av att kunna vara sig själv och att våga stå för den du är (BUP Region Stockholm).

KÖN

Begreppet kön används ofta för att särskilja människor genom att dela in dem i grupperna kvinnor och män. Kön är dock mer komplext än så och går att bryta ner i fyra olika delar:

- **Kropp.** Inre och yttre könsorgan, könskromosomer, hormonnivåer samt sekundära könskaraktäristika (till exempel skäggväxt eller brösttillväxt). Kroppsligt finns det inte bara två tydligt avgränsade köns kategorier utan en mängd variationer.
- **Juridiskt kön.** Det kön som står registrerat i folkbokföringen, i pass eller legitimation.
- **Könsidentitet.** En persons självupplevda kön, det vill säga det kön du känner dig som och vet att du är (exempelvis kvinna, man, queer eller ickebinär).
- **Könsuttryck.** Hur en person uttrycker kön genom till exempel kläder, kroppsspråk, frisyr, röst med mera (RFSL).

KÖNSROLL

Sammanfattande term för socialt och kulturellt betingade skillnader mellan könen vad avser beteende, värderingar, normer, föreställningar, resurser, makt och prestige (NE, Nationalencyklopedin).

ICKEBINÄR

En person som varken känner sig som man eller kvinna, utan till exempel både och, mitt emellan, som ett annat kön eller inget kön, eller som har en flytande könsidentitet (RFSL Ungdom).

HEN

Används som ett könsneutralt pronomen i stället för han eller hon. En anledning att använda hen kan vara att personen som beskrivs inte vill identifiera sig som vare sig man eller kvinna och alltså identifierar sig som ickebinär. En annan anledning kan vara att undvika det omständliga han/hon i en text, när du till exempel inte vet om personen i fråga är kvinna eller man, eller när du vill inkludera såväl män som kvinnor (Wikipedia).

HBQI

Ett paraplybegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner, personer med queera uttryck och identiteter och intersexpersoner (Socialstyrelsen).

TRANSPERSON

Person som bryter mot normer om könsidentitet och/eller könsuttryck och samtidigt identifierar sig med begreppet trans. Trans handlar om könsidentitet och hur du uttrycker ditt kön. Trans har inget med sexualitet att göra utan handlar om vilket kön man själv har eller hur man uttrycker det (RFSL).

QUEER

Queer i förkortningen "hbtqi" handlar om queer som identitet, att vara queer. Det innebär att på något sätt bryta mot normer kring kön, sexualitet och/eller relationer, exempelvis genom att vara transperson, ha en icke-monogam relation eller att skaffa barn med en vän i stället för en kärlekspartner (RFSL).

INTERSEXPERSO

Intersexvariationer är ett medfött tillstånd i vilket könskromosomerna, könskörtlarna (testiklar eller äggstockar) eller könsorganens utveckling är atypisk. Det går att vara intersex och man, kvinna eller något annat (RFSL).

En dag föll det mig in att taga på mig Majas kläder

Av Sam Holmqvist

Alla vet vem Lasse-Maja var, eller hur? 1800-talets stortjuv i kvinnokläder. "Han" som "klädde ut sig" till kvinna för att komma undan polisen. Alla vet vem Lasse-Maja var, men ingen vet någonting. För det första var Lasse-Maja inte alls någon stortjuv, utan en rätt vanlig, ganska misslyckad, småkriminell. Och kvinnokläderna? De hade väldigt sällan med förklädnad att göra.

LASSE-MAJA, SOM FICK NAMNET Lars Larsson vid födseln år 1785 i Ramsbergs socken i Örebro län och dog som Lars Molin år 1845 i Arboga, har varit en av Sveriges största kändisar sedan början av 1800-talet. Den självbiografi som gavs ut år 1833 har kommit ut i mängder av utgåvor. Den första teaterpjäsen där Lasse-Maja är med verkar ha kommit år 1843, och så kom det en långfilm 1941, en tv-serie 1970, ännu fler versioner av självbiografin, femtioelva tidningsartiklar, noveller, shower, dikter och sånger. Kändisskapet har

mattats av lite sedan Lasse-Majas livstid, men det är långt ifrån bortglömt.

ÄVEN OM MYTEN OM Lasse-Maja lever är kunskapen om Lasse-Majas faktiska liv begränsad. Det är få som vet att Lasse-Maja skildrade kärleksrelationer med både kvinnor och män i sin självbiografi. Eller att hen inte bara försörjde sig på stölder, utan också på att sälja sex och ha helt vanliga jobb – som hushållerska, kokerska, jungfru och lite allt möjligt.

→ Den ökände stortjuven Lars Molin, Lasse-Maja, avbildad i fängelsemiljö av Carl Fredrik Darell år 1836. Foto: Universitetsbiblioteket, Lunds universitet

FÖRSTA GÅNGEN LASSE-MAJA blev kvinna var i tonåren. Hen hade rymt hemifrån och bodde hemma hos sin flickvän Maja och hennes föräldrar. En dag fick hen för sig att ta på sig Majas kläder. Varför? Det får vi inte veta. "En dag föll det mig in att taga på mig Majas kläder", skriver Lasse-Maja bara. Därefter, berättar hen i självbiografin, råkade Maja komma in. "Ack! utropade hon, hvad du ser prägtig ut i fruntimmerskläder!" Hennes partner hade blivit så snygg att hon sprang och hämtade sina föräldrar. De instämde villigt. Kvinnokläderna passade Lasse utmärkt.

JA, VARFÖR INTE? LASSE-MAJA

bestämde sig för att pröva ett nytt liv. Hen var efterlyst och behövde ta sig från hemorten osedd, och om hen nu såg så bra ut som kvinna så... Det fanns alltså en god portion pragmatism här. Att inte bli igenkänd var praktiskt och bra. Men det fanns helt klart en förtjusning i kvinnokläderna också. Att klä sig i kvinnokläder kan knappast ha varit den enda möjligheten att ge sig iväg. Lasse-Maja var uppenbart nöjd med all beundran hen fick, och verkade trivas. Hen trivdes så bra, att hen kom att fortsätta vara kvinna en lång tid framöver.

LASSE-MAJA GAV SIG ALLTSÅ av i Majas kläder och fick så småningom jobb som piga, avancerade sedan till kammarjungfru. Hen oroade sig först, för kvinnoysslor var nya för hen. Men mot all förmodan gick det bra. Lasse-Maja mjölkade kor, bakade – jovars, det gick inte illa alls!

ENLIGT SIG SJÄLV VAR Lasse-Maja konstant omtyckt, uppvaktad och beundrad. Inom kort hade hen en friare. Det var en finare herre, som överöste hen med smicker och presenter. Han hölls lite lagom kort, men fick en kyss och ett löfte om äktenskap – snart. Vänta ett år, sa Lasse-Maja. Med det var fästmannen "hjärtligt nöjd".

LASSE-MAJA HADE DET ALLTSÅ rätt bra, men det höll inte i längden. Som kammarjungfru till tre systrar skulle hen hjälpa till med på- och avklädning, och beskrev det som "ögonblick som ej tillhörde en profan åskådare". Med andra ord var det lite för närgånget för att vara helt lämpligt, och efter att Lasse-Maja vid ett tillfälle blivit lite för ... intresserad hade hen blivit rädd för att avslöja sig. Hen väntade tills alla sov en kväll, plockade på sig några av fröknarnas klänningar och stack.

KANSKE VAR DET INTE bara den pinsamma på- och avklädningen som bekymrade Lasse-Maja, för efter det här bestämde hen sig för att lära sig det där med kvinnoysslor ordentligt. Det gick inte att fejka kunskap hur länge som helst. Hen smög sig hemåt igen, tillbaka till flickvännen Maja och hennes föräldrar. Där, hade hen bestämt, skulle hen lära sig att arbeta som kvinnor gjorde.

VI KAN ANTA ATT Lasse-Maja uppfostrades som de flesta fattiga pojkar. Hen arbetade

antagligen tillsammans med resten av familjen, med de sysslor som ansågs lämpliga för pojkar. Med andra ord fick hen ingen övning i kvinnoarbete. I stället fick hen som vuxen gå i skola hos Maja och hennes mamma. Hela vintern gick åt, för Lasse-Maja hade bestämt sig för att lära sig allting som en kvinna borde kunna.

DET VAR INGEN ENKEL uppgift Lasse-Maja gav sig själv. Det måste ha krävt en del övning att lära sig tvätta, mjölka, baka, laga mat och ta hand om djur och barn. Livsvillkoren för kvinnor i Lasse-Majas samhällsklass var – minst sagt – usla. Deras arbete var inte mindre hårt än männens, tvärtom. Det var kvinnorna i hushållet som gick upp först, lade sig sist, slet hårdast och tjänade sämst. Ändå hade alltså Lasse-Maja bestämt sig för att fortsätta livet som

”
**Ack! utropade
hon, hvad du
ser prägtig ut i
fruntimmerskläder!**”

LASSE MAIJA.

(50 år.)

Ritad efter naturen

1836.

af C. W. Darrell.

kvinna. Inte för att det var särskilt lätt eller praktiskt, utan helt enkelt för att hen ville. Inte för att kunna stjäla, luras eller bedra någon, utan för att kunna ta ett helt vanligt, hårt, trist och slitsamt kvinnojobb.

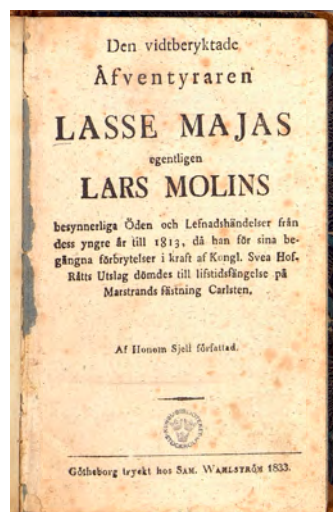
DE KOMMANDE ÅREN KOM Lasse-Maja att leva som omväxlande man och kvinna. Hen kommenterar aldrig riktigt varför. Ibland fanns det praktiska anledningar till ett klädbyte – en klänning som gått sönder eller en rakkniv som saknades – men för det mesta inte. Lasse-Maja fortsatte att vara kvinna när alla letade efter en kvinna, och även när alla letade efter en transfeminin person. Efter det att Lasse-Maja blivit kändis ställde kvinnokläderna ofta till problem, eftersom alla letade efter en karl i klänning. Vid ett antal tillfällen förstod folk att Lasse-Maja var just Lasse-Maja, den berömda tjuven i kvinnokläder, bara för att hen hade kjolar. I byxor hade hen klarat sig utmärkt, men i kvinnokläder blev hen misstänkt direkt.

NÄR LASSE-MAJA LEVDE FANNS inte ordet "transperson" och det kan verka anakronistiskt att använda könsneutrala pronomen och säga "transperson" om folk på Lasse-Majas tid. Men om vi tror att vi är sanna mot historien bara genom att undvika moderna ord, så har vi lurat oss själva. Att ett ord har funnits länge betyder dock inte att det alltid

har betytt samma sak. De begrepp och pronomen som fanns förr i tiden betydde inte samma saker som de gör idag. Det är enkelt att förstå att ett ord som "fruntimmer" eller "mamsell" hör hemma i äldre tid, eftersom det är begrepp som vi sällan använder längre. Men om vi säger "kvinna" blir det svårare.

ATT VARA KVINNA ÄR inte samma sak idag som det var för tvåhundra år sedan. Omständigheterna är annorlunda – kvinnor får rösta, arva och arbeta med vilka jobb de vill – liksom definitionen av vad en kvinna är för något. Vi tänker inte på kvinnlighet på samma sätt som folk gjorde på Lasse-Majas tid, har inte samma kriterier för vad som är en kvinnokropp eller dess möjligheter och begränsningar. Det gäller alla kategorier, men blir kanske extra tydligt med kön eftersom det är något vi ofta tar för givet. Vi utgår ifrån att män och kvinnor alltid har funnits och betytt samma sak genom tiderna. Eftersom kategorierna ser ungefär likadana ut luras vi att tro att de är precis likadana.

DET FINNS EN UTBREDD missuppfattning om att det är först i vår egen upplysta tid som det blivit möjligt att frångå omgivningens förväntningar om kön. Att "förr i tiden" var alla riktiga män eller riktiga kvinnor. Men i Sverige har idéhistorikern Maja Bondestam visat hur en tredje könskategori, det som kallades

← ← ← Boken om Lasse-Maja berättat av hen själv, tryckt år 1833.

← ← Boken om Lasse-Maja, versionen från år 1853.

← Boken om Lasse-Maja, versionen från år 1913.

I Medåker finns vad som sägs vara en av Lasse-Majas tjuvgömmor. Idag är grottan inbyggd och hyrs ut för privata event. Foto: Julio Carranza

”hermafroditism”, användes långt in på 1800-talet. Kategorin innehöll alla möjliga människor, en del av dem skulle idag kunna beskrivas som transpersoner, andra som personer med intersexvariation, ytterligare andra som homosexuella. Kategorin ”hermafrodit” går alltså inte att översätta med något modernt begrepp. Vissa av ”hermafroditerna” skulle inte anses överskrida några normer alls om de levde idag. Det gäller för motsatsen också. Det finns personer som vi nu, så här i efterhand, ser som könsöverskridare, men som inte kallades ”hermafroditer” på sin tid. De var bara helt vanliga män eller kvinnor.

DET FANNS STRIKTA GRÄNSER för kön när Lasse-Maja levde, men gränserna såg inte likadana ut som de gör nu. Precis som idag framstod könskategorierna som självklara, men var trots det komplicerade. En av Lasse-Majas samtida, Anders Magnus Åhrman från Gävle, är ett bra exempel på det. Han hade gift sig med en kvinna, men ställts inför rätta när hans hustru anklagade honom för att inte vara en man. Domstolen tillkallade en läkare, som sa att Åhrman var en kvinna och därmed punkt. Men för Åhrmans närmaste omgivning verkar det inte ha varit lika solklart. Hans arbetsgivare berättade att han anställt Åhrman som kvinna först, och sedan övertygats om att han var man. Några släktingar till Åhrman sa att jo, visst kände vi honom som barn och visste att han var en flicka då. Men bara för det kunde han väl ändå vara en karl nu?

HUR MÅNGA LIKANDE EXEMPEL det funnits vet vi inte. De dyker upp ibland i arkiven. En konditor om

vilken det skvallrades att han var ”hvarken man eller kvinna, eller kanske rättare båda delarne på en gång”. En annan anteckning om att en ”mansperson” som ”sedan sin födsel alltid varit klädd i Qvinnodrägt” har tagit nattvarden. Ibland har sådana människor uppmärksamats, andra gånger inte. Vi kan anta att de flesta helt enkelt levde sina liv, föddes och dog utan att lämna några spår efter sig.

MYCKET HAR HÄNT MED den västerländska synen på kön och identitet de senaste hundra åren, men vad som inte har hänt är att människor börjat överskrida könsgränser. Det har människor gjort lika länge som det har funnits kön.

■ DET FINNS MER

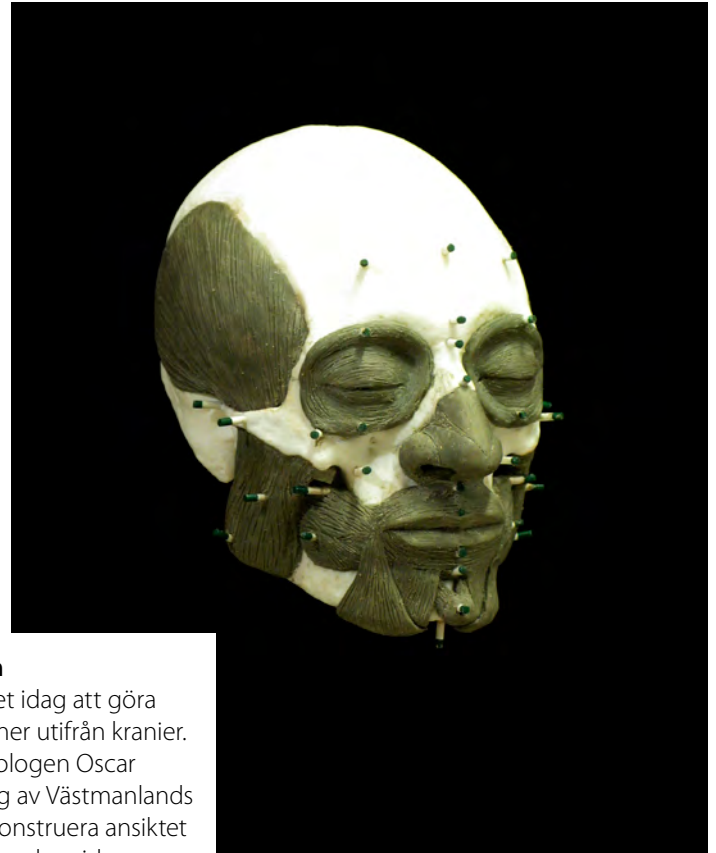
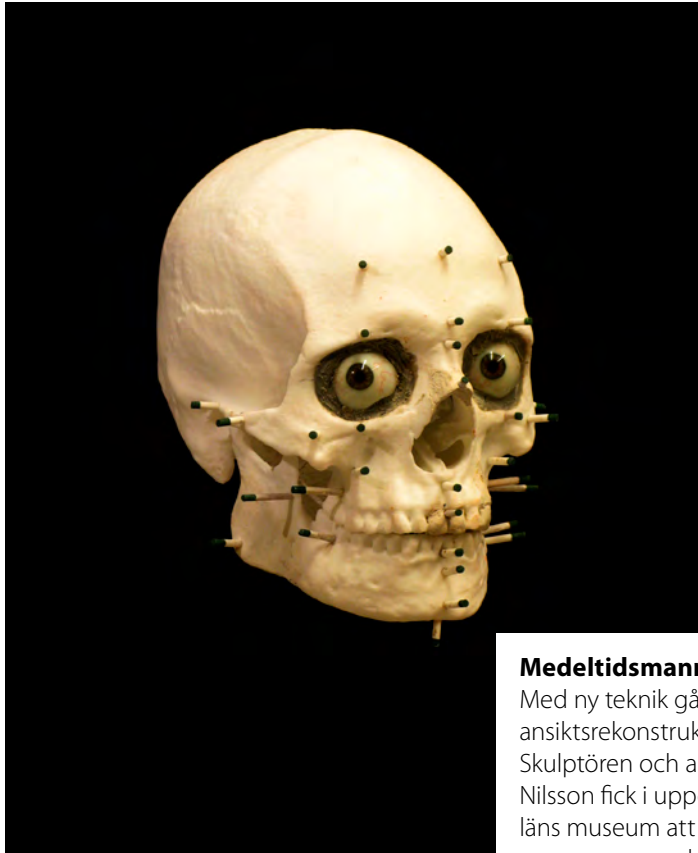
Bondestam, M. 2010. *Tvåkönad: Studier i den svenska hermafroditens historia*. Nora: Nya Doxa.

Ericson Wolke, L. 2017. *Lasse-Maja: Stortjuven som blev författare och legend*. Stockholm.

Holmqvist, S. 2017. *Transformationer: 1800-talets svenska translitteratur genom Lasse-Maja, C.J.L. Almqvist och Aurora Ljungstedt*. Göteborg & Stockholm: Makadam.

Juhlin, Å. 2013. ”Att icke kunna föreställa sig är att icke kunna leva”: Kvinnor i manskläder i rättsprotokoll och skillingtryck på 1600- och 1700-talen. *Biblis*, 60(1), 52–59.

Matz, E. 1970. *Legenden om Lasse-Maja: Rapport om en stortjув som blev diktare*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Medeltidsmannen

Med ny teknik går det idag att göra ansiktsrekonstruktioner utifrån kranier. Skulptören och arkeologen Oscar Nilsson fick i uppdrag av Västmanlands läns museum att rekonstruera ansiktet av en man som begravdes vid Dominikanerklostret i Västerås under 1500-talet. Genom olika mätpunkter i ansiktskraniet har Oscar kunnat skapa en modell av hur denna man kan ha sett ut. Foton: Oscar Nilsson.

Det som blev kvar

Av Ida Andersson

Arkeologi kan beskrivas som ett evigt och föränderligt pussel, där varje fragment är en pusselbit till en större förståelse av bilden av forntiden. Avsaknaden av bevis på alla tolkningar som gjorts utifrån våra förfäders spår är både spännande och frustrerande. Hur kan vi levandegöra historien utifrån det som finns kvar? Hur "väcker" vi de döda?

ARKEOLOGI HANDLAR OM ATT komma närmare och förstå människor som levde förr. Vi kommer kanske aldrig att komma tillräckligt nära för att helt förstå hur deras normer, traditioner och ritualer såg ut. Det finns emellertid många olika metoder för att närma sig historien. Vid en arkeologisk utgrävning bidrar arkivmaterial och historiska kartor till fyndets kontext; det geografiska läget, tidsperioden, typen av anläggning (är det en boplats eller ett gravfält), hur och var ett fynd låg placerat – allt ger tillsammans viktig information inför en kommande tolkning.

NY TEKNIK OCH NYA metoder möjliggör avancerade studier på individnivå och på platser och samhället i stort. Teknik som inte fanns vid arkeologins begynnelse har i vissa fall bekräftat tidigare teorier men ibland har historien fått skrivas om. Även fynd som tagits tillvara vid äldre undersökningar kan med dagens metoder "återuppväckas" och ge svar på frågor som inte var möjligt tidigare, förutsatt att fynden bevarats och hanterats väl och inte kontaminerats.

VID EN OSTEOLOGISK ANALYS studeras benen. Utifrån olika särdrag kan exempelvis ålder, kön, sjukdomar/trauman och kroppslängd utrönas från mänskliga lämningar. Djurben kan ge information om art, ålder, kön och slaktmönster. Studier av djurbenen gör det

också möjligt att förstå människorna bättre, då de visar vilka djur som ingick i kosten och vilken roll olika djur spelade i människornas liv.

FÖR DJUPARE ANALYSER FINNS andra metoder att använda. Vid datering används främst kol-14-metoden som mäter halten av kol i organiskt material. Med stabila isotoper, till exempel kol, kväve, strontium, svavel och syre går det att utläsa individens diet och proveniens. Utvecklingen av DNA-analyser möjliggör kunskap om släktskap, ursprung, utseende och sjukdomar. Kunskap om odlingen och landskapets utveckling kan fås via en makrofossil- eller pollenanalys. Järnframställningens processer kan studeras via metallanalyser av spårämnen och isotoper eller slagganalyser. Utöver dessa finns mängder av andra typer av analyser som exempelvis parasitanalys, lipidanalys eller skanning, strandförskjutningsstudier, prospektering, litiska och keramiska analyser, jordarts- och kulturlageranalyser för att nämna några.

INTE MINST ÄR FÖREMÅL viktiga i arkeologernas arbete. Artefakterna berättar bland annat att människor i alla tider haft ett behov av att uttrycka sig genom olika attribut. Det kan handla om att visa tillhörighet, om status och roller i ett samhälle, eller om ren fåfänga.

INOM ARKEOLOGIN HAR VISSA föremål och attribut ibland fått representera ett kön. Gravar med vapen och hästuprustning har tolkats som mansgravar medan gravar med (många) pärlor, husgeråd och redskap för textilhantverk har tolkats som kvinnogravar. Forskning visar dock att det är mer komplext än så.

UNDER VENDELTIDEN (550 e.Kr.–793 e.Kr.) fanns det kvinnor i Västmanland som verkar ha haft en position i samhället som skiljde sig från föregående och efterföljande tidsperioders kvinnor. Kvinnorna har begravts i högstatusgravar med rika fynd, exempelvis har båtgravar som kopplats till kvinnor påträffats i Sala, Köping och, de mest kända, i Tuna i Badelunda. Samtliga båtgravar innehöll föremål som indikerar kvinnogravar, och åtminstone en individ från en båtgrav i Sala har DNA-testats och visat sig vara en kvinna. Osteologiska analyser har dock inte kunnat verifiera detta. Däremot finns det exempel på vendeltida gravar i Köpingsområdet där osteologiska studier visar att män gravlagts med "kvinnliga" föremål.

VIA EN OSTEOLOGISK ANALYS går det att fastställa ett biologiskt kön baserat på specifika könsdrag som återfinns hos män och kvinnor. Det är problematiskt, liksom att utifrån föremålen i en grav anta en könsidentitet. Välkända exempel på denna problematik är Barumskvinnan och Birkakrigaren som båda utifrån föremål funna i gravarna tolkats som män, men vid nyare naturvetenskapliga studier bekräftats som kvinnor – alltså två individer av kvinnligt biologiskt kön, men där ett manligt genus kanske varit kopplat till deras identiteter.

IDENTITET SOM BEGREPP ÄR komplext då identiteten inte är statisk utan formas och omformas under livet. Arkeologin ger en ytterst förenklad bild av dåtidens människor utifrån identitet. Den individ som identifierats och objektifierats till en krigare, sjöfarare, hantverkare eller hövding var en gång en person – med en egen kropp och en egen identitet. Lämningarna kommer från personer som levat sina liv och upplevts av andra. Dessutom är föremålens sammansättning och konstruktionen i en grav baserade på hur

personerna som gravlade individen såg på den döde – samt den rådande traditionen i just det samhället. Vid en utgrävning hundra- eller tusentals år senare påbörjas en ny tolkning av vem den här personen var, utifrån nu rådande normer och samtidens syn på gravgåvor och konstruktioner. Personens identitet, den som hen faktiskt var, har smulats ned till fragment, så vad kan kvarlevorna egentligen berätta?

INOM PROJEKTET "WOOF" HAR två fyndplatser i Västmanland analyserats, där studier av den arkeologiska kontexten utförts med ett särskilt fokus på benmaterialet och vad benen kan berätta om livet förr. År 2021 arbetade studenter från Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet (OFL) vid Stockholms universitet med fyndmaterial från Åsen, Kolbäck där ungefär 200 individer berördes. Arbetet visar att människor från hela samhällsskiktet begravdes på Åsen, både genom kremationer och skelettbegravningar. En fördjupad studie för att söka strontium i bevarade tänder pågår när detta skrivs, vilket kan visa vilka av de begravda individerna som var uppväxta i området och vilka som flyttade dit senare i livet. Går det att se skillnader i gravskicket och typen av gravgåvor för dessa individer?

UNDER ÅR 2022 ANALYSERADES ett medeltida gravmaterial från Dominikanerklostret i Västerås. Under utgrävningen av klostret, där Västerås Stadshus idag ligger, påträffades runt 2 000 skelett. Det välbevarade benmaterialet möjliggjorde kompletta osteologiska analyser, men arkivmaterialet och dokumentationen kring utgrävningen var bristfällig och begränsade arbetet. Studenterna vid OFL kunde i vissa fall gå in på individnivå i sina analyser, men fick snabbt konstatera att en större studie skulle kräva specifika frågeställningar då $\frac{3}{4}$ av materialet är sammanblandat. Observationerna visar att både män, kvinnor och barn var begravda på området, och det finns flera fall av olika patologiska förändringar inkluderat vapenrelaterade skador. En studie av djurbenen vid klostret visar att kosten främst bestod av nötkreatur och får/get, och även att fisk lär ha ingått i kosten.

DET FINNS EN STOR potential för att få en större förståelse för vår historia genom att arbeta med det arkeologiska källmaterialet. Sakta men säkert lägger vi till nya bitar till det eviga pusslet med hjälp av det som finns kvar.

Medeltidsmannen (se sid 10)

Dödsålder: 35-40 år.

Baserat på osteologisk analys.

Kön: Man.

Baserat på osteologisk analys.

Längd: Ca 173 cm.

Baserat på osteologisk analys.

Född: I Västmanland.

Baserat på isotopanalys

Död: Mittskeppet i klosterkyrkan troligen under tidigt 1500-tal.

Baserat på arkivmaterial och C14-analys.

Yrke – eller intressen: Pilbågsskytte.

Baserat på att skulderbladet på höger sida ej är komplett sammanväxt vilket är vanligt vid hög påfrestning av lederna och kan kopplas till just bågsskytte.

Sjukdomar: Inga tydliga spår efter sjukdomar eller skador. God tandhälsa.

Baserat på osteologisk analys.

Favoritmat: Kött och grönsaker, ibland fisk.

Baserat på isotopanalys

Dödsorsak: Inga tecken på skador eller sjukdomar.

Troligen dog mannen av en sjukdom eller skada med ett snabbt förlopp.

Baserat på osteologisk analys.

Projekt WOOF

Mellan åren 2021–2022 pågick projektet

WestmannaArvets Oregistrerade Osteologiska Fyndmaterial (WOOF) vid Västmanlands läns museum.

Syftet och målet med WOOF var att tillgängliggöra de osteologiska samlingarna vid museet. Projektet genomfördes i samarbete med Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet, där masterstudenter under två perioder arbetade med oregistrerat och utforskat benmaterial. Projektet var en riktad insats för att skapa en mer levande och ordnad samling samt för att visa vad benen kan berätta och vilken potential som finns i museisamlingar och osteologiska material.

Gravsättning av benbehållare som utgörs av ett svepkärl. Illustrationen bygger på information från två gravar från gravfältet i Kolbäck 191:1 samt platsens topografi, datering och gravtyper. Människornas dräkter utgår ifrån år 0–200 då man hade börjat färga kläder och det blev vanligare att väva textiler, främst i ull, vilket gjorde det möjligt att skapa rutiga mönster. Illustration: Lee Widegren Lundin

DET FINNS MER

Ahlin Sundman, E. 2022. *Medieval masculinities and bodies studies of gender relations based on the analysis of human skeletal remains from the monastic burial grounds at Skriðuklaustur, Iceland, and Västerås, Sweden*. Diss. Reykjavík: University of Iceland, 2022. Reykjavík.

Alrawi, L. 2017. *DNA Analysis on a Viking-age boat grave from Sala hytta Västmanland, grave A2*. Stockholms universitet, Humanistiska fakulteten, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Arkeologiska forskningslaboratoriet.

Arwill-Nordblad, E. 2001. *Genusforskning inom arkeologin*. Högsköleverket. Stockholm.

Isaksson, S. (red.) 2008. *Arkeologins laborativa metoder – applikationer och problem*. Kompendium från Arkeologiska Forskningslaboratoriet, Stockholms Universitet.

Västmanlands läns museums hemsida under "våra projekt" – Projekt WOOF

JA till kroppen

Av Saga Lena Höglin

"En sund själ i en sund kropp". Uttrycket kommer från latinets "mens sana in corpore sano" och kan härledas till Juvenalis, en romersk tänkare och författare som levde i början av vår tideräkning. Uttrycket grundar sig i att människan inte bör be sina gudar om lyx och njutning utan i stället efterfråga en frisk kropp och ett sunt förstånd. Uttrycket värderar kroppen och själen som likar, men hur ser det ut på det området inom kristendomen idag och historiskt?

KRISTNA I HELA VÄRLDEN tror på Gud som Skaparen. Gud skapar växter som lever av jord och vatten, men Gud skapar också kroppar, människors kroppar med blod, svett och inälvor. Gud skapar av kärlek till kroppen och fortsätter att skapa genom människors kroppar. Människor, som arbetar i sitt "anletes svett". Allt detta är jordiskt, materia. Om Gud skulle sluta skapa, skulle inget levande kunna andas, hjärtan skulle sluta slå, skörden vissna på åkrarna.

BIBELN BERÄTTAR ATT JESUS botar, ger mat och väcker människor ur döden – av kärlek till kroppen, skapelsen, materien. När han föddes skedde det genom en vanlig förlossning med blod och svett. Han är mänsklig. Han är det som Gud avsåg när "människa" skapades. Jesus höjde sig aldrig över det kroppsliga.

"ADAM" BETYDER "MÄNNISKA" OCH Bibelns tre första kapitel handlar om honom. Adams uppdrag var att vara människa, men han svek det mänskliga liv han var skapad till och gjorde sig till Gud. Nu är Adam inte längre mänsklig. Det omänskliga maktbegäret blev hans död. När vi förlorar vår mänsklighet blir vi mindre än människor, omänskliga. Denne Adam intalar oss fortfarande att vi har en gudslighet där vi liksom Adam rycker till oss den makt vi inte har över skapelsen: rovdriften på skog och hav. Där blir vi som Adam – omänskliga.

GNOSTICISMEN ÄR EN FÖRKRISTEN kroppsföraktande företeelse som finns kvar på sina håll även idag. Man tänker sig att kroppen är ond. Kroppen är

kvalitetsmässigt underlägsen själen och hindrar själens frihet. Kroppen är som en grav som fångslar den gudomliga själen. Därför gäller det för själen att höja sig över materien, avkläda sig kroppen och nå frihet. Vägen dit är "gnosis", kunskap.

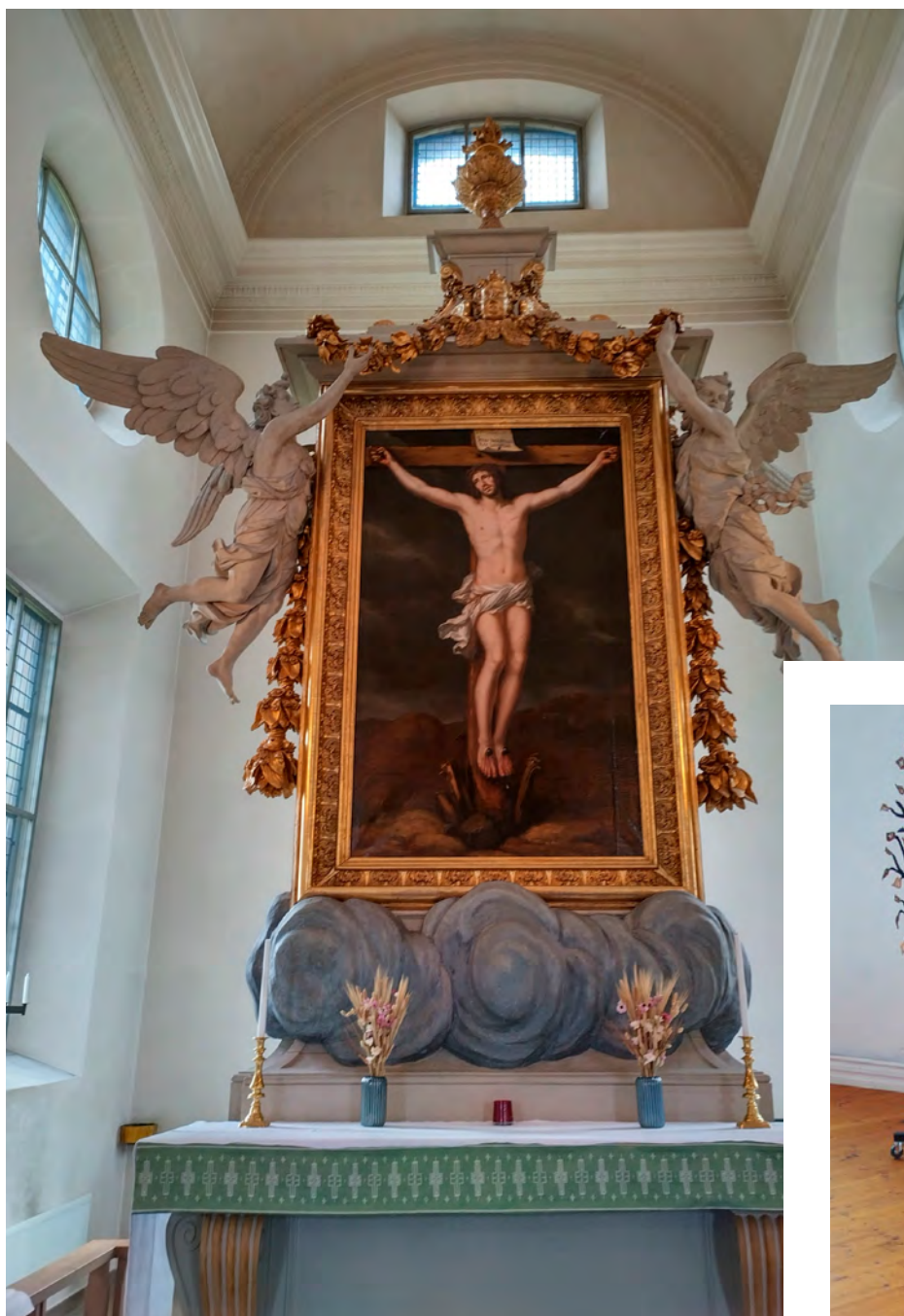
REFORMATORN MARTIN LUTHERS TEOLOGI är en kamp mot flykten från kroppen. Vanligt yrkesliv är den enda livsform som Gud gillar, det enda liv som är "heligt". Det är bondens arbete på åkern och skiften vid Kolsvas och Surahammars bruk. Där sker det liv som Gud vill ha, för medmänniskans skull, för att hon ska få hjälp med det kroppsliga arbetet.

PÅ 100-TALET LEVDE TEOLOGEN Irenaeus, gnosticisms bekämpare. Han var oerhört radikal och medverkade till att Bibeln ser ut som den gör idag. Han la tonvikten på det jordiska. "Frälsning" är att bli läkt från skador och bli människa. Uppdraget är att vara "människa", inte att vara gudomlig. Det är bara Gud som är gudomlig. Irenaeus har fått stort genomslag i den kristna kyrkan, vars Trosbekännelse är ett stort JA till kroppen.

 DET FINNS MER

Rudolph, K. *Gnosis. The Nature and History of Gnosticism*.

Wingren, G. 2019. *Människa och kristen: En bok om Irenaeus*. Skellefteå.

↑ Altaruppsatsen i Kung Karls kyrka, Kungsör kan symbolisera kroppen inom kristendomen, där Jesus räknas som Guds största gåva. Foto: Anton Andersson

→ Dopfunten i Odensvi kyrka. Dopet är Guds löfte: "Med evig kärlek älskar jag dig". Foto: Tommy von Knorring

Ann-Sofie Kallberg och hennes pappa
John Agemalm grejar med motorcykeln.
Foto: Privat

Ann-Sofie Kallberg och John Agemalm
tittar till suggan och kulingarna.
Foto: Privat

Håll pojken borta från skolan

Av Pernilla Kallberg, Måns Koskinen och Anne Lillvist

Inom barndomsforskning framkommer flera exempel på hur pojkars fostran och utbildning sätts i förgrunden i syfte att vara ledande inom både samhälle och familj. Ett exempel från sent 1600-tal är filosofen John Lockes tankar om utbildning och uppfostran, som på olika sätt påverkade samhällets resonemang om hur barns vardag skulle formas.

INTRESSANT ATT LÄGGA MÄRKE till är att Locke fokuserade enbart på uppfostran av pojkar, där dygden var den viktigaste egenskapen. För att ge sin pojke den bästa uppfostran var rådet att hålla pojken borta från skolan och i stället skaffa en informator som kunde hålla pojken under uppsikt och med faderns hjälp fostra pojken till en modig och driftig man. Tankarna om ett bästa sätt för utbildning och önskvärda kunskaper kan ses som en parallell in i dagens samhälle. Även idag är det många föräldrar i länet som har funderingar om hur de bäst ska stödja sina barn med rätt val av exempelvis förskola och där förskolor väljs bort på grund av lägre status eller området de ligger i. Den stora skillnaden ligger i att idag har utbildningen ett demokratiskt uppdrag för ett jämställt deltagande i samhället.

BARNDOM SKAPAR PÅ OLIKA sätt villkor för att utveckla identitet och normer om vad som är normalt

eller inte. Ann-Sofie Kallberg växte upp på en mindre lantgård i Tullsta, Sala, med sina adoptivföräldrar under 1950-talet. Hon berättar att i skolan var det uppdelat mellan pojkar och flickor när det exempelvis handlade om slöjd och vem man lekte med under rasterna. Hemma på gården bestod vardagen av arbete och förväntningarna var redan från tidig ålder att vara behjälplig i allehanda sysslor.

”MINA ADOPTIVFÖRÄLDRAR KALLADE MIG för Lasse och klippte mig kort. Jag vet inte riktigt varför de sa så, men det resulterade i att jag ville ha gylf på mina byxor. Jag tänker att det har att göra med att jag växte upp på en gård där det handlade mycket om att vara praktiskt klädd. Jag förväntades hjälpa till både med maten och med att köra traktorn på åkern. Det var min vardag. Men jag förstod också tidigt att jag inte skulle vara den som tog över gården, eftersom jag var flicka.”

ÄVEN I ANN-SOFIES BERÄTTELSE

framträder en norm av uppdelande av aktiviteter i utbildningen och pojkars fostran som utgångspunkt för vad som kan anses som, helt i den tidens anda, utgångspunkt för familjens fortlevnad. Ett arv från Lockes tankar. I barndomsforskning framträder hur verksamheter för barn i efterkrigstiden (1940–1950), exempelvis lekskolor, ofta erbjöd sysslor som bevarade och fostrade till uppdelningen mellan könen. Så även om både flickor och pojkar blev inkluderade i gemensamma verksamheter, speglade barnens lekar och aktiviteter de samhälleliga förväntningarna. Snickarrummet, dockrummet och symaterial kan säkerligen flera av oss som vistats i lekskola eller daghem relatera till. Däremot har tillgången till dem, deras innehåll och sättet att benämna dem förändrats.

UNDER 1970-TALET SKEDDE ETT skifte från att betrakta barndomen och barns aktiviteter som en transportsträcka till vuxenlivet mot att beaktas som ett värde i sig. Det var under denna period som barns könstillhörighet och jag-uppfattning började förstås utifrån både sociala och kulturella aspekter och inte endast från ett biologiskt perspektiv. Detta bidrog till att man under 1960- och 1970-talet började införa barnanpassade ytor i offentliga miljöer, exempelvis vårdcentralen. Vidare förändrades arbetssättet med rumsliga miljöer så att alla barn var välkomna i alla rum och till allt material. Idag befinner sig de allra flesta av Sveriges barn i förskolans utbildning från ett års ålder, som en naturlig del av vardagen. De fysiska miljöerna har utvecklats från hemlika och uppdelande miljöer, till att handla om inkludering och flexibilitet.

■ DET FINNS MER

Vallberg Roth, A-C. 2001. *Läroplaner för de yngre barnen. Utvecklingen från 1800-talets mitt till idag*. Pedagogisk forskning i Sverige, 6 (4). S. 241–269.

Fyra små flickor dricker "kaffe" i trädgården. Docksängen har fått följa med ut i gräset. Västerås någon gång mellan 1912–1930. Foto: Josef Lundblad, Västmanlands läns museum

Ung pojke "chillar" i Olberga, Surahammar, 1920–1930-tal. Foto: Karl Ivar Andersson, Västmanlands läns museum

Drömmen om en hjältekropp

Av Hilma Persson

Plikt, tradition och ridderlighet var de ideal som formade adelsmannen, militären och hovmannen Carl Axel Lewenhaupts maskulina strävan. Sekelskiftets adelsklass, en bråkdel av Sveriges befolkning, höll hårt kvar vid det gamla manliga idealet och försökte upprätthålla idén om patriarken – en ärofull och rättvis förebild, som med hjälp av fostran, uniformer och sinnliga symboler ansågs göra en man unikt skapad för att leda.

CARL AXEL LEWENHAUPT FÖDDES år 1853 i Irsta, Gäddeholm med högadlig börd. En aristokratisk ung man skulle traditionellt fostra ”karaktär” (en persons fysiska och moraliska sammansättning) genom en militärutbildning och sedan inta positioner vid hovet, i officerskåren eller de kungliga ordnarna. Carl Axel följde precis denna bana och steg långsamt i rang som officer i Livregementets husarkår under åren 1879–1905 och blev kammarherre till drottning Sofia år 1885.

Carl Axel Lewenhaupt i uniform.
Foto: Emil Rudolf Albert Wustrow,
Grenna Museum

MASKULINITET HADE I SEKELSKIFTETS Sverige fått flera konkurrerande ansikten, genom media, utbildning och industrialisering. Förutom adelns ”ära och heder, dygd och tapperhet” fanns den nya medelklassens utbildade intellektuella man, borgarklassens klassresande entreprenör och den samvetsgranne arbetaren, som alla fick olika kroppsliga ideal. Nya idéer om individualism och meritokrati bet inte riktigt på adeln, som såg sig själva som en naturlig elit och hade bevisen för sin förfining i blodet. Gemensamt för tiden var dock synen på kroppen som en spegel av karaktär, där inre och yttre sågs som essentiellt och cirkulärt. Om någon var rakryggad, vältränad och disciplinerad var detta ett resultat av god karaktär, och en god karaktär (för en man) var att vara disciplinerad och ha självkontroll.

INOM ARMÉN BETRAKTADES

en rak hållning och ett välvt gåsbröst som styrka. Övningar och ritt i all ära, kläderna fick gärna hjälpa till med formerna. I Västmanlands läns museums föremålssamling finns en mörkblå jacka, dolma, kvar från Carl Axels officerstjänst i Livhusarerna. Dess förgyllda skimrande snörmakeri skapar illusionen av en triangelformad överkropp, med tofsar och mässingsknappar som, trots intrycket av tyngd, hänger tyst och ömtåligt på det dekorerade bröstet. Stoppningen och vadmalen gör plagget stelt och håller den mjuka insidan på plats. Officerens kläder var otroligt dyrbara och påkostade. Vid tiden för Carl Axels karriär hade Sverige haft fred i nästan ett sekel och i konst, musik och sång hyllades forna tiders nationalhjältar och ridderliga kungar.

I TAKT MED ATT adeln fick mindre reell makt lades mer vikt vid symboler och traditioner, även vid hovet. Till hovuniformen som Carl Axel bar vid ceremoniella

tillfällen, ingick en halvmåneformad hatt, bikorn, som var dekorerad med svarta strutsfjädrar, kokard och guldbuljon. Uniformerna till hovet var laddade med dussintals detaljer och symboler av excess, prakt och elegans, samtidigt som den enkla formen av en tredelad frack i mörkblått, vitt och svart var nedtonat minimalistisk – det skulle synas att hovmännen var i service och utförde sin plikt till just kungen – den ultimata symbolen för överhet.

”

*Inom armén
betraktades en rak
hållning och ett
välvt gåsbröst som
styrka.*

”

DEN FORTSATT HÖGA

POSITIONEN i samhället hindrade inte elitens män, eller borgerlighetens män i allmänhet, från att dela en växande rädsla för att beblandning med kvinnor, lägre klasser och andra etniciteter kunde leda till den egna kroppens, manlighetens och samhällskroppens förfall – en idé som i sin tur ledde till en allt större dyrkan av en alltmer överklig, heroisk manskropp, som skulle skapas av den egna disciplinen.

DET FINNS MER

Norrby, G. 2005. *Adel i förvandling: Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*. Uppsala: Uppsala University Library.

Persson, H. 2021. *The Enchantment of Noble Masculinity: A look at the material enchantment of nobility through the professional uniforms of count Carl Axel Lewenhaupt in fin de siècle Sweden*, Stockholm: Diva portal.

Sörensen, T. 1986. *Det blänkande eländet: En bok om Kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö*. Malmö: Team Offset & Media.

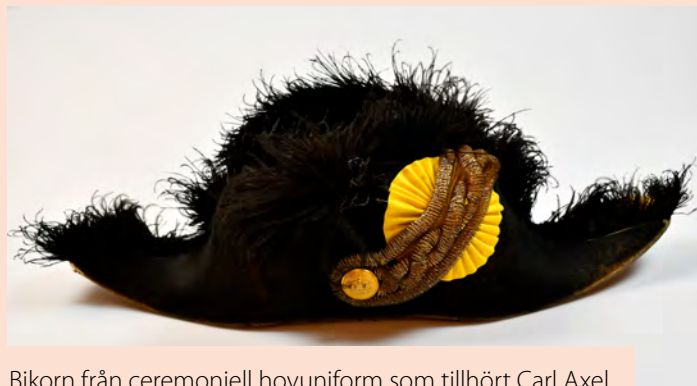
Åhslund, B. (red). 1986. *Livhusarerna: Ett svenskt kavalleriregementes nutidshistoria*, Uddevalla: Bohuslänningens boktryckeri AB.

Dolma från livregementets husarkår som tillhört Carl Axel Lewenhaupt, cirka 1890. Tillhör Västmanlands läns museums samlingar. Foto: Västmanlands läns museum

Uniformer för Kongl. Lif-Regementets Husar-Corps, 1860-tal. Zamarski. N. M. Lindh, Svenska arméns och flottans nuvarande uniformer i xylografiskt färgtryck, Stockholm, 1866.

Bikorn från ceremoniell hovuniform som tillhört Carl Axel Lewenhaupt, 1901. Tillhör Västmanlands läns museums samlingar. Foto: Västmanlands läns museum

Detalj, guldbuljon, från bikornhatten. Foto: Västmanlands läns museum

Insidan av en husardolma som tillhört Carl Axel Lewenhaupt. Tillhör Västmanlands läns museums samlingar. Foto: Västmanlands läns museum

Pionjären från Köping

Av Erik Magnusson

”Vad skiljer då den tokige från den ni kallar klok?” Den frågan ställer sig Mauro Scocco i en låt från 1990-talet. Det visar sig ofta, vid blickar bakåt i historien, att det är pionjärens lott att betraktas som annorlunda. Per Frithiof Dandernell i Köping var en av alla dessa pionjärer. Genom dagens ideal framstår han som, mestadels, sund och klok. Att köpa cykel, skaffa tidtagarur och äta vegetariskt är hyllat beteende idag. I det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets Köping väckte det uppståndelse.

PER FRITHIOF FÖDDES ÅR 1864 i Köping. Fadern var repslagare och trots motstånd tvingades Per Frithiof ta över verksamheten. Någon familj bildade han aldrig, i stället kom han att odla sina intressen. En udda ungtal löd samtidens dom över Per Frithiof. En fri och aktiv singelman kanske omdömet skulle lyda idag. Rymdens mystik och stenografi lockade honom, men det var som hälsopionjär han kom att profilera sig. Ibland kombinerade han sina intressen genom att arrangera långpromenader där han berättade om meteoriter och atomer.

DET ÄR OKÄNT NÄR exakt Per Frithiof valde bort köttet. Hos hyfsat välbeställda stadsbor, under det sena 1800-talet, dominerades maten av animalier. Under slutet av 1800-talet dök de första hälsomedvetna vegetarianerna upp i Sverige. Per Frithiof lät sig påverkas av denna nya trend och anslöt sig till den första vågen av vegetarianer. I Köping väckte det stor uppmärksamhet.

ÅR 1885 BYGGDES DEN första säkerhetsvelocipeden i USA. En sådan hypermodern cykel köpte Per Frithiof. Det finns en osäker uppgift om att cykeln inköptes redan år 1888. Per Frithiof var först med att äga en modern cykel i Köping och kunde ses trampa runt både i och utanför staden.

CYKEL, VEGETARISK MAT OCH promenader i all ära. Det var som ungdomstränare Per Frithiof kom att utmärka sig. Han ansåg att barn och ungdomar ”inte skulle dra omkring” och började träna dem i löpning. För att skapa nerv och motivation i loppet skaffade han ett tidtagarur. Det första i sitt slag i Köping. Per Frithiofs löpträningar lär ha varit mycket populära.

VAD FICK DÅ DENNE man att ta sig an både sin egen och andras hälsa? Några exakta källor som ger svaret finns inte. I Köpings dödböcker från Per Frithiofs barn- och ungdomsår finns stadsläkarnas noteringar om dödsorsaker. De ger en bild av ett samhälle med stora inslag av ohälsa. Kanske tog Per Frithiof intryck av detta och ville skapa något annat.

ALLA PIONJÄRER ÄR SÖKARE. Per Frithiof var inget undantag. Tanken att andas frisk luft under sömnen gav honom idén att såga ett hål i sovrummets yttervägg. Den kalla luften gjorde honom sjuk. Per Frithiof avled i sviterna av lunginflammation år 1926.

DET HADE VARIT INTRESSANT att sätta in denne pionjär i ett modernt sammanhang. Vem hade han varit idag? En hängiven tränare som testat nya metoder, en asketisk joggare i de senaste skorna eller en författare av gröna kokböcker? Det får vi aldrig veta. Det enda vi vet är att pionjären ofta ter sig udda för sin samtid.

← Här bodde Per Frithiof Dandernell. Huset finns kvar och är ett av få bevarade trähus i centrala Köping. Foto: Erik Magnusson

↓ Foto av Per Frithiof Dandernell, även kallad "Fabror Baklänges" på grund av sitt yrke som repslagare. Foto: Okänd, Köpings stads museer och utställningshall

↙ Per Frithiof Dandernells tidtagarur, det första i Köping. Uret fungerar fortfarande. Foto: Erik Magnusson

Julia Pastrana led av hypertrikos, stark hårväxt. Efter sin död fortsatte hennes man att turnera runt med hennes kropp, som också visades vid olika utställningar. Fotot ägs av Antropologiska institutet i London.

Björkmans tivoli uppställt på tivoliområdet i Arboga där Granngården ligger idag. Björkmans tivoli är en Arbogabaserad firma som fortfarande har verksamhet. Bilden är tagen någon gång mellan 1936–1949, Julia Pastrana kom att visas upp först år 1973. Foto: Gustaf Angel, Arboga Museum

Döden på tivoli

Av Thomas Hjelt

År 1973 var det anrika företaget Björkmans tivoli från Arboga som vanligt ute på sin årliga sommarturné med karuseller, popcorn och utställningar. Premiären skedde vid påsktid och Köping var första anhalt. Just detta år var det något alldeles särskilt man hade med sig på turnén, som både väckte fascination och avsky. På en av husvagnarna på området satt en stor skylt med texten: "Worlds only Mrs Julia Pastrana and son, Monkey (ape) face girl, unbelievable, direct from USA". Priset för att komma in och skåda de två döda människorna var två kronor för stora och en för små.

JULIA PASTRANA TILLHÖRDE ETT mexikanskt urfolk och föddes omkring år 1834. Hon led av hypertrikos, stark hårväxt, och även av tandköttsförstoring. Detta medförde ett speciellt utseende, som tidigt kom att uppmärksammas. Under namn som Björnkvinnan, Apkvinnan och The Nondiscript – den obestämbara – turnerade hon runt i Nordamerika och Europa på så kallade freakshows och blev med tiden något av en världskändis. Hennes manager, tillika man, var Theodore Lent. Under en resa i Ryssland år 1860 födde hon en son, som också hade kraftig hårväxt, men komplikationer uppstod och de båda dog några dagar senare.

KROPPARNA BALSAMERADES PÅ Moskvauniversitetet och därefter tog Lent med dem tillbaka ut på turnéer, där både Julia och sonen visades upp mot pengar. Efter fler utställningar och många olika ägare köpte den norske tivoliägaren Håkon Jaeger Lund dem år 1921, och de blev en del av hans skräckkabinett. För att undvika att samlingen skulle konfiskeras av de tyska ockupanterna skickade han den till Sverige, där den visades upp och senare magasinerades. Efter att Håkon dog tog hans son Hans över samlingen och i början av 1970-talet skickades Julia och sonen åter ut på turné.

TIDERNÄ HADE EMELLERTID FÖRÄNDRATS och utställningarna skapade allt större kritik och

motstånd. En planerad turné i Norge år 1973 fick ställas in på grund av protesterna, och i stället hyrde Hans ut Julia och sonen till Björkmans tivoli. Redan innan turnén startade krävde flera norrmän, däribland biskop Reidar Kbro, att den skulle ställas in. Men direktör John Björkman tog protesterna med ro och sa till Arboga tidning:

– Det är inget ovanligt att visa mumier. Det görs ju på museer över hela världen. British Museum är ett exempel. Vill norrmännen stoppa visningen av "Apkvinnan" bör de väl samtidigt kräva att museerna stängs.

I SVERIGE GJORDE UTSTÄLLNINGEN stor succé, men den mötte också protester. När Björkmans kom till Hudiksvall engagerade sig Martin Larsson, ordförande i hälsovårdsnämnden, i fallet och snart blandades också justitieminister Lennart Geijer in. Uppmärksamheten gjorde att utställningen stoppades, och Hudiksvall blev den sista platsen där Julia Pastrana och sonen visades upp mot pengar. Efter ytterligare turer och ett par stölder hamnade Julias kropp på Oslos universitet; sonens hade då försvunnit. År 2013 återbördades Julia till Mexico, där hon kunde begravas över 150 år efter att hon dött.

Levande konstverk

Av Jan Kotschack

Ordet tatuering nämns för första gången den 22 november 1799 i en rapport om några folkslag i Söderhavet publicerad i Göteborgs Tidningar. Nästa gång ordet påträffas är i Stockholms Posten den 9 juni 1814, i en lång berättelse om den unge engelske sjömannen George Bruce som funnit kärleken bland maorier på Nya Zeeland och gift sig med en prinsessa.

ATT BLICKARNA VID DEN här tiden riktades mot just dessa delar av världen berodde på den brittiske upptäcktsresanden James Cook, som seglade runt Nya Zeelands kuster under åren 1769–1770. Cook mötte inte bara tatuerade människor, utan också de polynesiska orden för detta bruk att pryda sig med bläck inristat i huden – tau tau, som på engelska blev tattoo och på svenska förstås tatuering.

KAPTEN COOK TOG MED sig en fullt tatuerad maorier vid namn Omei tillbaka till Europa. Ungefär hundra år senare, den 19 september 1991, hittades en man infrusen i ett töande isblock på gränsen mellan Österrike och Italien. Ismannen döptes till Ötzi och efter mångåriga undersökningar stod det klart att han levde för cirka 5 000 år sedan. På hans kropp hittades tatueringar.

BRUKET ATT TATUERA SIG är inte bara uråldrigt utan också spritt över hela världen. Tatueringar har genom årtusendena haft olika innebörder, bland annat att skydda bäraren mot skador och olyckor, visa stam- eller familjetillhörighet, varit en del av en initiationsrit in i vuxenvärlden eller fungerat som en

religiös markering. För många kristna var dock bruket problematiskt eftersom bibeln i Tredje Moseboken uttryckligen förbjuder tatuering.

TATUERAREN SAMUEL O'REILLY, aktiv i New York, konstruerade år 1891 den moderna tatueringsmaskinen, baserad på en uppfinning av Thomas Edison. Nu blev det enklare att tatuera sig, men fortfarande var det inte socialt accepterat i de stora folklagren i västerlandet. Mest var det sjömän och kriminella som smyckade sina kroppar.

DEN MODERNA SVENSKA TATUERINGSHISTORIEN börjar med Ove Skog i Aspudden i södra Stockholm. Som tatuerare kallade han sig Doc Forest. Ingen har betytt mer i Sverige för att göra tatueringen rumsren och accepterad. Den 5 maj 1972 besiktigades hans tatueringsstudio av Miljö- och Hälsoskyddskontoret. På eget initiativ hade Skog kontaktat myndigheten för att visa att det fanns en vilja och yrkesstolthet i att ha bra hygien och kunskap kring smittskydd.

SKOG ARBETADE SEDAN OFÖRTRUTET för att professionalisera tatueraryrket. År 1991 var han med

Artikelförfattaren Jan Kotschack blir tatuerad i Stockholm år 1990 av Doc Forest. Foto: Anna von Hamm

och bildade den branschorganisation som idag heter SRT (Sveriges Registrerade Tatuerare).

HAN ARBETADE OCKSÅ FÖR att tatuering skulle bli ett hantverksyrke bland andra. Idag finns det mästare och gesäller inom tatueraryrket, de första kunde motta sina mästar- och gesällbrev i Stockholms stadshus i november 2018. Doc Forest fick sitt mästarbrev postumt eftersom han avlidit ett par månader tidigare.

IDAG GÅR DET ATT söka som gesäll hos en etablerad tatuerare och få studiemedel som till vilken utbildning som helst. Och tatuering är en mycket accepterad form av utsmyckning.

DET FINNS MER

Hemingson, V. 2009. *Handbok i kroppskonst*. Tukan förlag.

Picerno, D. 2012. *Tatueringar: gamla traditioner, hemliga symboler och moderna trender*. Arctic. London.

van Dinter, M. H. 2005. *The World of Tattoo: An illustrated history*. KIT. Amsterdam.

Inspiration till tatueringen fick Kolbäcksböns Jan Kotschack efter en reportageresa till Australien där han träffade aboriginer. Tatueringen avbildar en grottmålning från Kimberly-regionen i Australien. Idag kallas målningarna Gwion Gwion, men på den tiden hette de Bradshaws efter upptäckaren, något som senare upplevdes som kolonialt. Foto: Anna Sjöblom (bilden är beskuren)

Märkta för livet

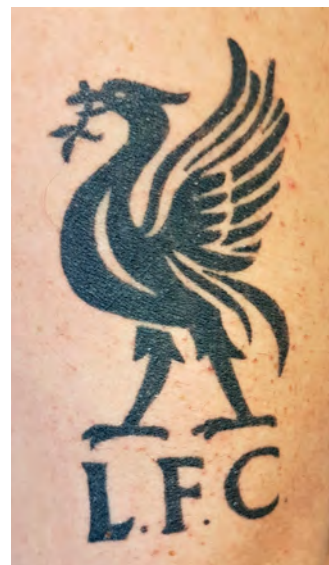
Av Susanne Cassé

Länge var tatueringar något som förknippades med sjömän och kriminella. Först under 1990-talet spred sig tatueringstrenden i hela samhället och har efter det blivit ett populärt sätt att uttrycka sin personlighet. Flest tatueringar finns på armar och bål, vilket gör dem möjliga att dölja bakom kläder, men idag ser man även tatueringar på fingrar och i ansiktet. På detta uppslag berättar ett par västmanlänningar om sina tatueringar.

KATTER, FOTBOLL OCH INNEBANDY

Tommy har två stora passioner i livet – katter och sport. Detta syns också på hans kropp där de två katterna Molly och Bibbi fått sina porträtt permanentade och logotypen för favoritlaget Liverpool FC samsas på armen bredvid logotypen för det lokala favoritlaget Skälby IBK. Tommy 48 år.

← Molly finns inte med oss längre och bilden är inte helt lik hur hon såg ut då tatueraren inte hade rätt färger för pälsen. Foto: Susanne Cassé

↙ På Tommys arm står texten "Justice for the 97". Detta är Tommys första tatuering gjord år 2017 och också hans favorit. Den är en hyllning till de 97 personer som dog under ett läktarkaos vid en fotbollsmatch där favoritlaget Liverpool FC spelade. Händelsen inträffade år 1989. Foto: Susanne Cassé

← ← ← Skälby IBK's logotype. Foto: Susanne Cassé

← ← Katten heter Bibbi och är av det busigare slaget. Det är inte alltid som hon drar in klorna vid lek. Foto: Susanne Cassé

← Liverpool FC's logotype. Foto: Susanne Cassé

Ungdomssynd

Tatueringen är en cover-up på en tidigare ungdomssynd. Tatueraren fick helt fria händer utifrån den tatueringsstil som hen använde. Tatueringen är dock inte helt klar ännu då livet kommit emellan. Johan 52 år. Foto: Privat

Minnet av en älskad make

Jag tatuerade mig efter att min make Övind gick bort. För mig blev det ett sorgearbete, en symbol för min kärlek och saknad efter en älskad make. En känsla av att han alltid är vid min sida. Gunilla 73 år. Foto: Privat

Tatuerad bringa

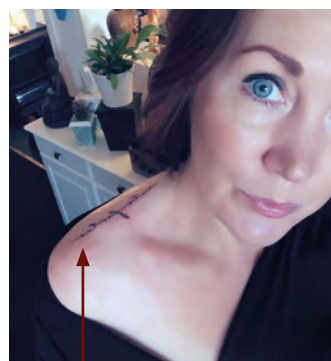
Mannen på bilden arbetar vid den arkeologiska undersökningen av Sankt Nicolai kyrka, Västerås, år 1938. På bröstet har han en tatuering av en kvinnas huvud iförd hatt, inramad av ett bladverk. Foto: Okänd, Västmanlands läns museum

EN HJÄLP PÅ VÄGEN

I juni 2011 tog jag min första tatuering. Jag var 38 år och hade länge funderat på att göra en tatuering. Jag ville ha något som påminde mig själv om att aldrig sluta tro på mig själv och mina drömmar. Det året hörde jag låten "Don't Stop Believin'" med gruppen Journey och jag älskade den. Jag hittade sedan typsnittet som heter "Inspiration" och dessa två i kombination blev min första tatuering. I januari 2019 tog jag min senaste tatuering "Esto fortis" som betyder var stark/modig. Den blev ett minne för 2018 som var ett år som testade min mentala styrka på många sätt, men även en påminnelse om att vara modig i mina val framöver. Annika 49 år.

Favoritlåten och ett speciellt typsnitt gav upphov till Annikas första tatuering. Foto: Privat

Esto fortis: Tatueringen är en påminnelse om att vara stark och modig. Foto: Privat

RUNOR OCH HÄLLRISTNINGAR

Håkan har många tatueringar. Han har gjort flera själv och tatuerar även andra. På ena handen har han sin första egengjorda tatuering som föreställer en humla. Den har sedan fått sällskap av en björntass och spelkort, de senare dock omgjorda till polynesiska stammärken. Fingrarna pryds av runor och bilder från hällristningar. En av runorna symboliserar styrka. Håkan, 55 år.

Mitt på handen finns en humla tatuerad, den första som Håkan gjorde på sig själv. Fingrarna är täckta med runor och bilder från hällristningar. Foto: Susanne Cassé

På tummen finns en bild från en hällristning i Uppland. Ovanför den, på handryggen, finns en runa som symboliserar styrka. Foto: Susanne Cassé

Rampen upp till caféet som ligger bredvid Västerås domkyrka är varsamt utformad och smälter in i den omgivande miljön. Foto: Josefine Israelsson, Västmanlands läns museum

Vid Möklinta kyrka finns också en funktionell och välplanerad ramp som leder fram till entrédörren till kyrkan. Foto: Julia Göransson, Västmanlands läns museum

Tillträde beviljas!

Av Josefine Israelsson

För att personer med nedsatt rörelseförmåga eller funktionsvariationer av olika slag ska ha samma goda livskvalité som andra måste de kunna besöka och vistas obehindrat i den byggda miljön, vilket inkluderar landets kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer. Dessa byggnader och platser kan behöva rättas till med så kallade enkelt avhjälpna hinder.

BYGGNADER OCH MILJÖER SOM bedöms vara av kulturhistoriskt värde får inte förvanskas. Eventuella tillägg, ändringar och underhållsåtgärder ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag av värde respekteras och tillvaratas. När allmänheten tänker på kulturhistoriskt värdefulla byggnader eller miljöer tänker de generellt på äldre bebyggelse, det kan dock även innefatta yngre bebyggelse och bebyggelsemiljöer.

DET FINNS REGLER BÅDE i plan- och bygglagen och i Boverkets byggregler där det står att enkelt avhjälpna hinder ska åtgärdas. Vid nybyggnation ska exempelvis de fysiska tillgänglighetskraven inuti och utanför byggnaden uppnås. Det gäller för både privata och allmänna byggnader. Byggnader och bebyggelsemiljöer som bedömts vara särskilt värdefulla får inte förvanskas utan enbart förändras på ett respektfullt och varsamt sätt. Detta görs genom att välja en åtgärd som utgår från den specifika byggnadens karaktärsdrag och tekniska, historiska, miljömässiga och konstnärliga förutsättningar.

VAD ÄR DÅ ETT enkelt avhjälpna hinder? Främst handlar det om fysiska hinder för tillgänglighet som är lätta att göra något åt, hinder vid allmänna platser och i lokaler som är ämnade för allmänheten, som exempelvis butiker och caféer. Enkla avhjälpna hinder

kan vara att ta bort mindre nivåskillnader som höga trösklar eller trappsteg och ersätta med ramp eller trapphiss. Ett gott exempel på en varsamt utformad ramp av sten vid särskilt värdefull byggnad är caféet bredvid Västerås domkyrka.

I VISSA FALL GÅR det inte att möjliggöra tillgänglighet till hela platsen eller byggnadens alla våningar om det inte redan finns hiss inuti. Ett sätt att kompensera för det är att komplettera med 3D modeller av byggnaden/miljön som besökaren får röra, samt bilder som visar de övre våningarna.

DET ÄR VIKTIGT ATT komma ihåg att det finns många olika funktionsvariationer och att alla lösningar inte kommer att passa för alla. Goda exempel skapar dock inspiration till fler varsamma lösningar.

SALA KOMMUN HAR TILLSAMMANS med Kommunala Handikapprådet (KHR) genomfört inventeringar av flera turistmål och restauranger. De har sammanställt en tillgänglighetsbroschyr som bland annat kan hämtas vid turistbyrån vid Stora Torget i Sala. Där går de igenom för- och nackdelar med de samhällsnyttiga verksamheterna ur ett tillgänglighetsperspektiv. Förhoppningsvis kan fler kommuner i framtiden göra liknande inventeringar.

Okänd man cirka år 1880–1900. Notera dekoren i bakgrunden som föreställer en naturbild. Foto: Gustav Ahlström, Norberg

Okänd man cirka år 1880–1900. Denna bild använder en inramningsteknik där fokus hamnar på mannens ansikte. Foto: Gustav Ahlström, Norberg

Ung man cirka år 1900. Mannen sitter i en soffa med korslagda ben. Foto: Elida Andersson, Hallstahammar

Det virtuella Egot – Klicka på Like!

Av Lena Engström Englin

Hur många likes fick du på ditt senaste inlägg på sociala medier? Hur många vänner har du på Facebook? Sociala medier har blivit en plats där var och en kan bygga sitt eget virtuella varumärke och sprida en bild av sig själv och sitt liv – både sanningsenligt och fejkat.

ENLIGT INTERNETSTIFTELSENS RAPPORT OM

svenskarna och internet använder 84% av Sveriges internetanvändare sociala medier dagligen. Facebook är det mest populära sociala mediet i Sverige. Men de som är yngre, exempelvis de som är födda på 00-talet, använder hellre Snapchat och Tiktok.

INTERNET ÖPPNADE DÖRREN för en helt ny typ av mötesplatser. I början av 2000-talet började vi publicera bilder på Bilddagboken. Lunarstorm var en mötesplats online och på Myspace kunde musiker nå ut med sin musik. Vissa blev kända tack vare den stora publiken.

IDAG ANVÄNDER MÅNGA SOCIALA medier för att marknadsföra sig själva eller för att visa upp sina liv för vänner och, ofta, ytligt bekanta. Men är det här med att visa upp sig ett nytt (digitalt) fenomen, eller har det funnits sätt även tidigare för att visa upp sitt varumärke och vilka du känner?

VISITKORT ELLER CARTE DE VISITE var en typ av fotografier som blev populära redan på 1860-talet. Den nya fototekniken gjorde att visitkortet var både billiga och lättillgängliga. Allt fler fick råd att gå till fotografen och många beställde då ett dussin foton i visitkortsformat. Visitkortet, som var de första

Ung kvinna med baby cirka år 1900. Barnet har en fin spetskrage och ett skärp runt magen i form av ett rep. Foto: Elida Andersson, Hallstahammar

Okänd man cirka år 1900. Bakgrunden är neutral, liksom ansiktsuttrycket. Foto: Walfrid Westman, Köping, Arboga, Kungsör

Okänd kvinna cirka år 1900. Kvinnan tittar nästan in i kameran och har antydning till ett leende i ansiktet. Foto: Walfrid Westman, Köping, Arboga

massproducerade fotografierna, var ca 6x9 cm och monterade på kartong.

IDAG NÄR VI i princip kan fotografera allt vi gör hela tiden, är det svårt att tänka sig att det var något speciellt med att bli fotograferad. Precis som att vi idag gärna visar upp våra bästa sidor på sociala medier, fanns det förr i tiden hjälpmedel hos fotografen för att bilden skulle bli så bra som möjligt. Dekorer med motiv på exempelvis ett vackert rum eller en bild från naturen kunde utgöra bakgrunden för den som skulle fotograferas. Slutartiderna var långa och för att kunna stå rakt eller sitta stilla fanns speciella stöd att luta sig mot. Ibland stod personen lutad mot ett bord eller en cykel. Den som skulle fotograferas hade troligen klätt sig i sina bästa kläder och såg ofta allvarlig ut på bilden. Det kunde dröja länge till nästa fotograferingstillfälle, så det gällde att inte se för vardaglig ut och att inte visa upp någon fånig min.

VISITKORTEN SPELADE EN VIKTIG social roll. Många visitkort betydde många vänner och bekanta. Korten lämnades över på fester, luncher och bjudningar. Hos

bokhandlarna gick det att köpa porträtt av kända personer. Visitkorten skickades också till släktingar och vänner som flyttat från orten, det var ett sätt att hålla kontakt. Fotografierna sattes in i album, lades på speciella visitkortsfat eller förvarades i visitkortsskrin. I hemmet placerades visitkorten så att de syntes ordentligt och de visades gärna upp för gäster. Kanske visade det sig då, precis som med sociala medier idag, att man hade flera gemensamma vänner?

Samtliga bilder tillhör Västmanlands läns museums samlingar.

DET FINNS MER

Internetstiftelsen:

<https://svenskarnaochinternet.se/rapporter/svenskarna-och-internet-2022/sociala-medier/>

<https://www.internetmuseum.se/>

Utklädda "spelmän" i
Västerfärnebo år 1927. Foto: Okänd,
Västmanlands läns museum

Iklädd lek – avklädd allvar

Av Hilma Persson

Det verkar vara något särskilt med utklädda ungdomar. Sedan flera hundra år tillbaka dyker de upp i olika skepnader; i maskeringsupptåg, i seder kring årets högtider, i studentgrupper och på baler. Iklädda dräkter har de gestaltat en annan identitet än den egna, alltid med en tvetydighet i förhållandet till den "normala" sociala identiteten. För att förstå den utklädda identiteten behövs en större insikt i vad kroppen och kläderna betydde i vardagen för dem som klädde ut sig där och då.

KLÄDER HAR INTE SAMMA mening för oss nutidsmänniskor som de hade för de människor som levde i bruk och byar under historisk tid. Före urbaniseringen och industrialiseringen var kroppen ett verktyg att känna, mäta och skapa med, i konstant arbete – med kläderna som en värdefull del av den kroppen. Kunskapen om produktion satt i rytm och vana, i händernas känsla och benens stryka. Kläder togs sällan av och byttes sällan ut, de var skapade för hand och ansågs mycket värdefulla på alla sätt. Förutom att reglera värmen visade de individens sociala identitet.

VÄSTMANLANDS NÄRHET TILL HUVUDSTADEN och Mälardalens handelsområde skapade en tidig modemedvetenhet bland bönder och bruksfolk i länet. Mönster, tidsenliga siluetter, parisiska moden och tyger kom från storstaden och herrgårdarna till Västmanlands små orter, via rikare bondgårdar och bruk – och inspirerade unga gifta par, drängar och pigor att redan på 1700-talet ha moderiktiga figurer

och plagg, och därmed ta avstånd från de äldre i bygden. Denna moderiktiga vardag speglades sedan i högtidernas många utklädningslekar.

FRÅN MEDELTIDEN TILL 1800-TALET hade unga drängar, pigor och gårdsfolk i Sverige ont om pengar att lägga på fester. Lösningen hette maskeringsupptåg. I högtidstider passade de på att klä ut sig och dra runt på tiggeritåg, med masker, munspel, improviserade spel eller sång som gjorde beteendet mer acceptabelt. Så klart fanns denna starka tradition även här i Västmanland. Särskilt under fastan och julen vändes världen "upp-och-ned" när följen av skolpojkar blev biskopar, män blev kvinnor med linflätor och flickor blev karlar med halm- eller kolmustascher. Sedesenliga karaktärer ur högtidsriter personifierades av ungdomar i upptågen. De var enkla att känna igen och återskapa med lite kreativitet och material från gården. Med malättna kläder och mossor gick det att klä ut sig till julbock eller julgubbe, med ormbunkar och pioner blev en pojke lövgubbe och med vit

klänning, skära band, krona och slöja blev en flicka midsommarbrud. Om karaktären sågs som något hedervärt eller skamfyllt skilde sig från bygd till bygd.

NÄRHETEN TILL ADLIGA MILJÖER och herrgårdar i vårt län, gjorde att dessa traditioner delades över klassgränser, men där herrskapet och gårdsfolket hade specifika roller. Herrefolket deltog genom att bjuda av sina tillgångar på ritualiserade sätt som ofta såkrade tillgången till dansställe, lite mat och dryck samt spelman. När midsommarbruden i hemlighet skulle kläs på Färna bruk i Gunnilbo år 1878, var det de grevliga fröknarna som klädde bruden, i det finaste de själva ägde, enligt en samtida uppteckning.

ÖVERALLT I SVERIGE (och även Europa) var genusbyte det absolut vanligaste sättet för ungdomar att delta i upptåg kring högtider.

Med våra mått mätt var det ett större brott mot normalitet att överskrida genus på det sättet, men utklädningsens sed gjorde att andra regler sattes upp, där vad som var tillåtet helt skilde sig från ett sammanhang till ett annat. En annan vanlig företeelse var förklädnad till förföljda minoritetsfolk som romer och kringresande. Vad leken med förbjudna identiteter innebar går det inte att säga, men den kunde säkert rymma både en egen frihetskänsla (att inte vara fast i den egna rollen och kanske luckra upp gränser) och en förstärkt gruppkänsla som markerade en gräns emot ”de andra”. I maskeringslekarna vändes sociala normer om, gränser överskreds och ungdomarna kunde ge uttryck till aggressioner, skoj och lekfullhet som bara i detta sammanhang (oftast) kunde tillåtas av bygdens vuxna.

DEN ARISTOKRATISKA ÖVERKLASSEN var alltså delaktig i många maskeringstraditioner i Västmanland, medan de också hade tillgång till identitetslekar på andra sätt. På 1800-talet var privata maskeradbaler

ett vanligt inslag för de allra högsta i den sociala och ekonomiska sfären, som till vardags ägnade mycket tid åt det sociala spelets regler, status och beteende. Unga och gamla utsmyckade sig i välsydda, moderiktiga versioner av karaktärer som Elisabeth I, grekiska och romerska gudinnor, venetianska teaterroller,

1600-talsmän, renässansfigurer, exotiska folkslag och den idylliska allmogen (i svenska ”folkdräkter”), på ett sätt som förhöjde den egna individens status och unicitet. Fester arrangerades i regel av familj- och släktskapsnätverket och ungdomar kunde å ena sidan iscensätta sig själva på ganska fria sätt, men var å andra sidan alltid väl övervakade av föräldrar. Att gå in i en annan genusidentitet hörde till det vanliga även där, det var dock vanligare för männen på de privata societetsfesterna.

”

Maskerad och teaterspel låg nära varandra och parodier och sång var vanligt.

”

I 1800-TALET S TÄDER VÄXTE andra utklädningsstraditioner fram, där den burgna borgerliga klassen anordnade offentliga och kommersiella festaktiviteter och högtidsfiranden i parker och på restauranger. För borgarklassens unga blev skolan ofta den plats där de träffades och bildade grupper och lösa nätverk, genom vilka de fick tillfälle att leka med dräkten. Efter år 1873 blev det även möjligt för kvinnor att avlägga akademisk examen, något som skapade nya utklädningsritualer. Studenternas vardag var fri från kroppsligt arbete, fri från uppväxtmiljön, men säkert hårt kontrollerad på andra sätt. Maskerad och teaterspel låg nära varandra och parodier och sång var vanligt. I studenternas nationer hämtades efter 1840-talet ofta ”folkdräkter” från egna hembygder, i vilka man arrangerade låtsasbröllop och gjorde upptåg till nöje för borgerskapet. Även privata Luciatåg, stjärngossespel och studentfester (alla med mytiska karaktärer att gestalta eller fria tyglar att klä ut sig) uppstod och spreds med de högre klasserna.

↑ En grupp utklädda studenter vid Högre konstindustriella skolan i Stockholm år 1901. Foto: Ebba Ståhl, Västmanlands läns museum

↗ Upptåg med utklädda flickor, Gerda Olsson med flera. Olsbenning, Karbenning cirka 1910-1920-tal. Foto: Albert Andersson, Västmanlands läns museum

→ Stjärngossespel år 1915 i Medåker, Arboga. Foto: Okänd, Västmanlands läns museum

DET FINNS MER

Bringéus, N-A. 1976. *Årets festseder*. Stockholm.

Engman, J. 2014. "Upp- och nedvända världar: Lek, karneval och bus". *Fataburen: Nordiska museets och Skansens årsbok, 2014: Lekar och spel*. Waldetoft, D. (red). Stockholm.

Frykman, J. 2012. *Berörd: Plats kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm.

Frykman, J. och Löfgren, O. 1979 (2019). *Den kultiverade människan: Andra upplagan*. Malmö.

Källberg, S. 1926. "Vallby, Kulturhistoriska notiser". *Västmanlands Fornminnesförening och Västmanlands Läns Museums årsskrift XVI*. S. 3–147.

Liby, H. 1986. "Folklig dräkt och modepåverkan i Västmanland", ur *Västmanlands Fornminnesförening och Västmanlands Läns Museums årsskrift 64*.

Swahn, J-Ö. (red). 1984. *Bondelif: Vardagsvärv och helgdagsvila*. Stockholm.

I SLUTET AV 1800-TALET närmade sig borgerskapets och adelns traditioner varandra, medan den gamla blandningen mellan adel och allmogetraditioner försvann alltmer. I städernas porträttfotografiska studior kunde familjer och vänner som hade råd iscensätta sig själva som hjältar och hjältinnor med hjälp av plagg och attribut som tillhandahölls för att skapa konstnärliga bilder, (gärna genusbyte, allmogedrakter, historiska dräkter eller exotiska kläder från orienten även här).

EN FÖRÄNDRING SOM KOM med 1900-talet var att offentliga arrangemang som Barnens dag, julfester, parader, spel och teateruppsättningar alltmer blev något som allmänheten besökte, betraktade, och betalade för – i stället för något de deltog i och skapade för att tjäna ihop en egen slant. Unga har trots det inte slutat med att klä ut sig under 1900-talet. Kanske finns det till och med fortfarande spår av de gamla traditionerna i våra nuvarande maskeringslekar?

Hobby som samhällsnytta

Av Emmelie Fyhr

Cosplay är ett intresse som växer sig allt större världen över. Men frågan "Vad är cosplay?" ställs fortfarande frekvent då hobbyn kommer på tal. Cosplay står för costume play, eller på svenska kostymspel, och innebär att klä upp sig och genom klädseln ta till sig en roll eller karaktär. Men det är nog ungefär så långt som den gemensamma förklaringen sträcker sig.

COSPLAY SOM HELHETSBEGREPP, och vad det innebär, varierar beroende på vem som tillfrågas. Det är på samma sätt som när två personer gemensamt tittar på en film, och intrycken efter skiljer sig åt. För många handlar cosplay om att ta till sig en befintlig karaktär, från ett spel, en film eller en bok. Andra fokuserar på egenskapade karaktärer eller på att sätta en känd karaktär i en ny kontext eller genre. Intresset innefattar skapande, teater, diskussion och passion. Här blandas bland annat sömnad med metallarbete, elektronik och 3D-modellering.

DET ÄR EN VISS känsla att klä upp sig till en karaktär man tycker om – oavsett om dräkten är köpt eller tillverkad själv – och få vara någon annan ett tag. Det är väl bland annat därför som många läser böcker, ser på film eller spelar spel?

ÄVEN GEMENSKAPEN ÄR VIKTIG inom cosplay, att få träffa andra som har samma intresse och passion för en viss serie, film eller spel, eller att bara få dela med sig av sin kreativitet. Många lockas till cosplay just utifrån den kreativa aspekten, att få tackla den kreativa utmaningen man ställs inför när man ska förverkliga en fiktiv karaktär och adaptera det till något som fungerar med verkligheten, eller att skapa ett plagg som ser ut att vara hämtat från just den där filmen.

UNDER ÅR 2022 NÅDDE intresset Västmanlands läns museum och det kreativa ungdomsprojektet *Kostymstudion* startade. Deltagarna fick, genom inspiration från museets samlingar, sy, bygga och skapa egna dräkter eller plagg. En grupp med ungdomar blev i slutändan tre grupper, i och med projektets popularitet. Kunskapsnivån bland deltagarna varierade stort, för många var det till och med första gången som de kom i kontakt med denna typ av skapande. Men kreationerna blev fantastiska! Bland det som skapades sågs karaktärer från spel, tv-serier och anime. Egendesignade dräkter för lajv och steampunk-event blandades med vardagsklädsel och finklänningar.

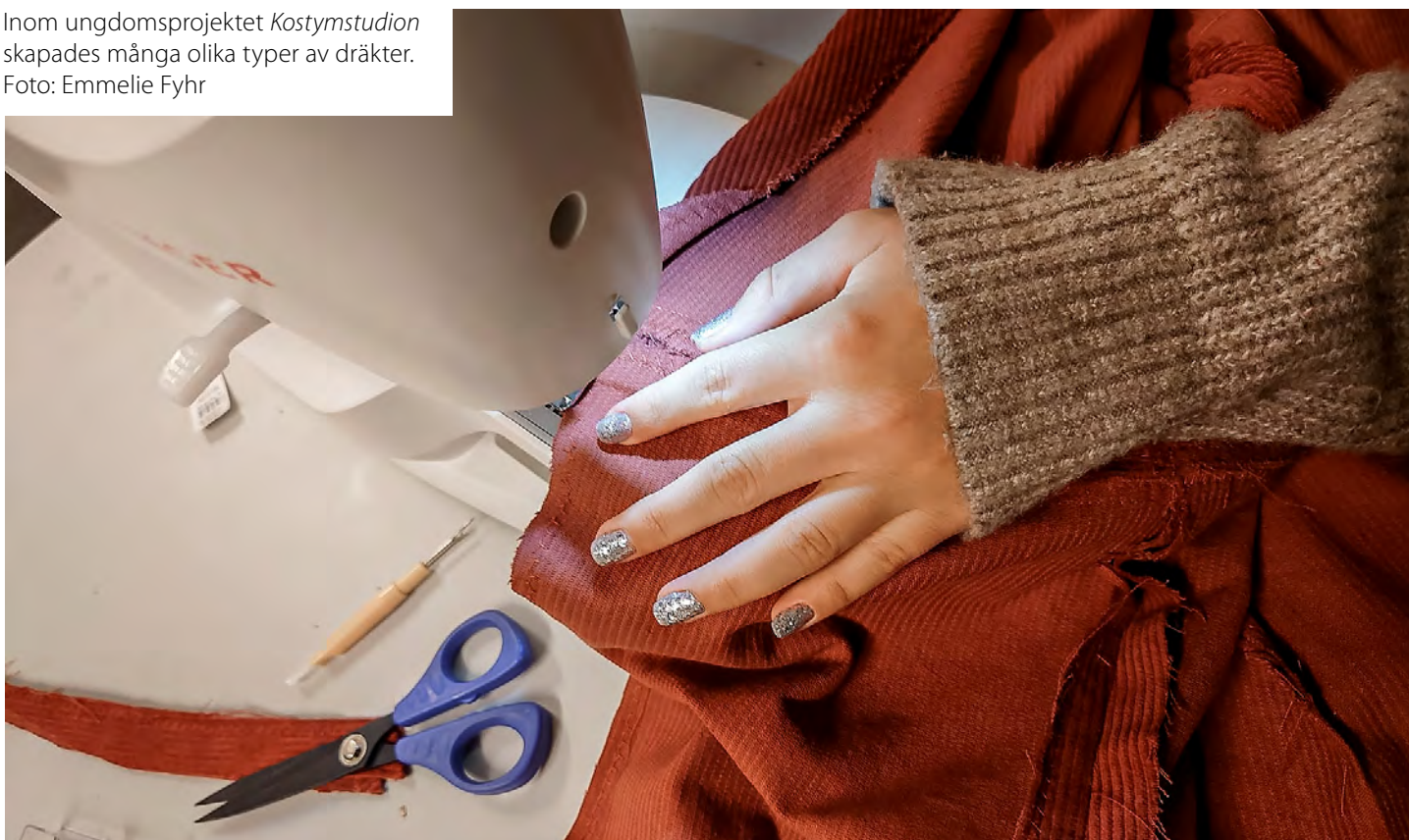
INOM COSPLAY-GENREN FINNS DET för många en stor välgörenhetsaspekt. Det finns kostymföreningar som riktar in sig på att göra nytta och sprida glädje med hjälp av cosplay. Mandalorian Mercs, 501st Legion och Rebel Legion är stora internationella föreningar som, genom att klä sig i dräkter från Star Wars-universumet, samlar in pengar till välgörande ändamål. Det finns även kostymföreningar som Reel Icons, där fokus ligger på ett bredare mediauniversum, men målet med välgörenhet är detsamma.

DET GÅR OCKSÅ ATT tävla i cosplay. I Västmanland finns flera personer som rönt stora framgångar internationellt.

Figurer från Star Wars är populära bland cosplayers. Här ses Din Djarin, också känd som Mandalorian, eller kort och gott "Mando". Foto: Tom Samuelsson/
Editering Emmelie Fyhr

Inom ungdomsprojektet *Kostymstudio* skapades många olika typer av dräkter. Foto: Emmelie Fyhr

Femtiotalets tonåring

Av Katarina Curman

Tillhör du dem som växte upp under och strax efter andra världskriget? Det finns inte många kvar idag som minns den tiden. Som minns hur föräldrarna styrde och ställde och som fann sig i att bli hunsade av lärare och äldre. Men visst tyckte även de, precis som dagens tonåringar, att livet var svårt och ohyggligt orättvist.

TONÅRINGEN FANNS ÄNNU INTE, människorna i tonåren var ”små vuxna”. Flickorna hade handväskor och pumps, pojkarna hattar, slipsnålar och myggjagare. De levde i en värld utan synbara bekymmer. Föräldrarna höll tyst om det som skedde i Europa. De informationskällor som fanns var Radiotjänst med ”nyheter från TT” samt dagstidningarna. Televisionen kom först på 1960-talet, sociala medier 80 år senare. Sanningen är att få människor visste vad som hände i världen.

VID ETT SAMTAL MED några av dem som minns undrar vi över hur det kunde komma sig att det var som det var. ”Vi var naiva, vi visste ju inget om världen utanför den närmaste omgivningen”, säger en mig närstående 85-åring.

GÖRAN ESSEEN, EN ANNAN åldring, började i Ekeby skola i Rytterne socken år 1941 och fortsatte i Kyrkskolan där klockaren och kantorn/läraren Werner Holmberg stod för den handfasta, hårdhänta, traditionella undervisningen.

”DÅ VAR DET KRIG och vi som bodde på landet levde som vanligt. Ja kanske inte helt som vanligt som på 1930-talet, det var ju ransoneringar. För oss var det ändå bra mycket bättre än för stadsborna. Vi kunde ju slakta en kalv i lönndom när vi skulle ha fest”, säger Göran.

LITE AV TONÅRSPROTEST VAR att han, som många andra pojkar i trakten, tillbringade timmar med att

meka med Epa-traktorer och mopeder, en aktivitet som både kanaliserade motståndet mot vuxenvärlden och sysselsatte dem. Men det var inte mycket till protest.

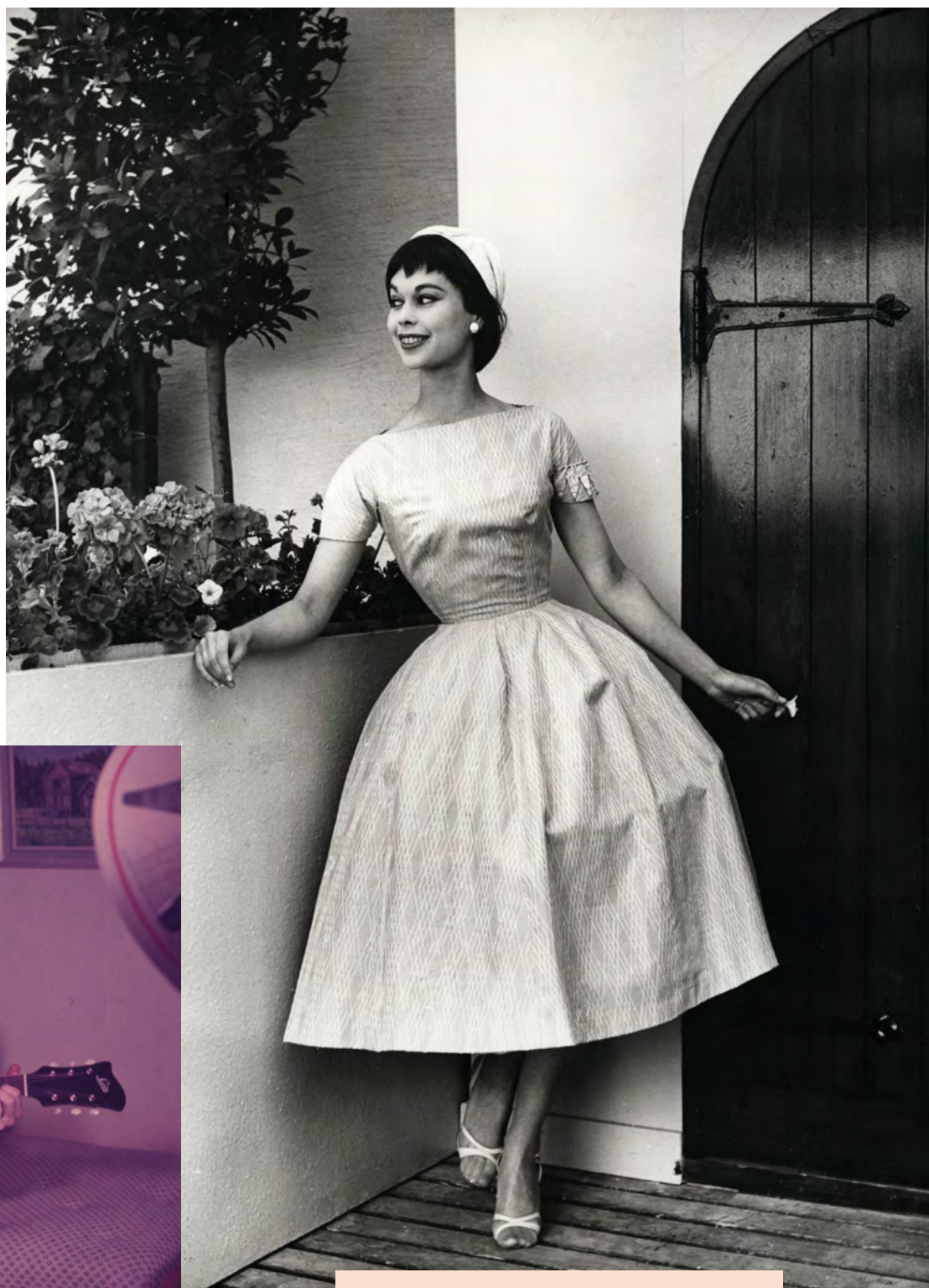
NÄR KRIGET VAR SLUT var Göran elva år. De kommande fem åren tillbringade han i läroverket i Västerås där han avskydde varenda dag. Han tog dock realexamen och frihetens timma slog. Som varande enda sonen till en lantbrukare skulle han nu lära sig bondeyrket. Det skedde bland annat genom att vara lantbrukselev på en gård i Småland där den, enligt egen utsago, bortskämd sonen fick lära sig ”veta hut”.

”DET VAR ETT TUFFT ÅR” säger han. Inget utrymme gavs för protester. ”Här var det upp tidigt, mjölka och sköta djuren, arbeta på åkrarna och i skogen, äta och sova”. Efter praktiken blev det skolor igen, denna gång utan protest. Lantbruksutbildningen kändes meningsfull och tonårsproblemen var nu vaga minnen blott.

MEN TIDERNA FÖRÄNDRADES. Gunilla Pontén kom som en virvelvind över landet i slutet av 1950-talet och tonåringen var född. Hon protesterade aktivt och landets unga följde henne. Och jeansen gjorde sin entré. ”Fy” tyckte rektorn i Västerås kommunala flickskola, så smaklöst att komma till skolan i dessa amerikanska arbetarbyxor, som dessutom var snäva och visade alla kroppens former. Men flickorna insisterade i att använda dem. En ny och tonårsvänlig värld var född.

Bilder tagna på
1950-talet hemma
hos familjen
Abrahamsson
på Vasagatan 41
i Västerås. Foto:
Abrahamsson,
Västmanlands
läns museum

Gunilla Pontén hade korta kjolar, färgat hår, långbyxor, arbetarskjortor och ritade kläder som flickorna sydde upp efter bilder i veckotidningarna. Hon designade även bekväma skor. På bilden från år 1955 är hon fotomodell för kläder från Nordiska kompaniet. Foto: Lars Nordin-Nordin Nilsson, Nordiska museet

Jag neg aldrig

Av Gunilla Albért, berättat av Maria

Över hela världen och genom århundradena har sexarbetare och deras relation till samhället skiljt sig mycket åt. Synen på sexarbete och vad det kallas har också skiftat. I brottsbalken används idag ordet prostitution. En sexarbetare kan beskrivas som ett offer för ett strukturellt förtryck, en person som inte själv valt sin situation, men det finns också andra berättelser och perspektiv. Berättelser som handlar om kropp och identitet. I den här artikeln berättar Maria om sin syn på sexarbete som yrke.

*När samhället tar ifrån mig mina rättigheter, tar jag av mig mössan och niger.
Om jag inte gör det slutar det illa.*

SAMHÄLLETS NORMER SÄGER ATT sexarbetare är offer. Om du inte anser det beror det bara på att du inte förstått din situation. Det är synd om dig. Att vara offer är stigmatiserande och en del av kvinnoförtrycket. I studien "En annan horisont" anser sexarbetare att cirka 20% av våldet kommer från kunder, resterande 80% från systematiskt våld av samhället. Lagar om koppleri gör att alla kan bli en hallik. Även sexarbetare som samarbetar. Enda sättet att inte bryta mot lagen är att göra det mest farliga; "gå på gatan". Därmed är svensk prostitutionslagstiftning en direkt attack mot ekonomiskt utsatta.

JAG MÄRKTE, NÄR JAG själv anmälde som sexarbetare, att socialtjänsten har en mängd oskrivna lagar och regler som står i strid med grundlagen. Socialsekreteraren sa, när hon såg mig – tjock, piercad, gothic – att hon självklart inte trodde på detta. "Jag ser ju att det finns inget belägg".

RETORIKEN "ATT SÄLJA SIN KROPP" är samma som köpare av sex använder för att tvinga till sig tjänster som inte var erbjudna från början. Uttrycket blir ett sätt att utöva makt och göra sexarbetaren till offer, i stället för att denne säljer tjänster som kan variera. Säljer du din kropp har du inget val. Ordet prostitution är ihopkopplat med offerskap, kriminalitet, droger och ett bottenkrap. Det är ett ord som i sig stigmatiserar. Du är prostituerad, det är din identitet. Du är inte en person som säljer sexuella tjänster. Det går att vara sexarbetare, utan att vara offer, och samtidigt bli utnyttjad. Kapitalism tvingar alla att tjäna pengar.

EN VÄN TILL MIG blev först av med vårdnaden av barnen och sedan mördad av sitt ex, som ansågs vara en bättre vårdnadshavare än hon. En dag kom socialen med två poliser och ringde på dörren. De tog med sig barnen enbart för att de trodde att min vän sålde sex. Sexarbete är ingen enskild anledning till utredning enligt socialtjänstlagen.

Höglackade skor och nätstrumpor används av Maria i arbetet. Foto: Privat

JAG BÖRJADE MED SEXARBETE för att jag var ekonomiskt utsatt som ensamstående tvåbarnsmamma. Mina funderingar på hur jag skulle rädda min ekonomi ledde till sexarbete som ett genomförbart alternativ. I min egen föreställning var jag ett undantag, inte mentalt sjuk och inte knarkare. Jag var totalt ensam i många år tills min vän, som var politiskt aktiv för sexarbetares rättigheter, sa att hon varit sexarbetare och blivit av med sina barn. Via henne fick jag kontakt med andra sexarbetare. Mina nya vänner var allt från självvalda sexarbetare till traffickingoffer. Många är idag döda för att de blivit utvisade eller mördade i nära relationer.

DET ÄR MÅNGA LAGER i en sexarbetares liv. Oavsett samhällsstruktur finns samma utbud av sexarbetare eftersom det alltid finns folk som inte stämmer in i den ekonomiska samhällsstrukturen. Sexarbete är ett vanligt jobb ur den synvinkeln.

Sedan flera år tillbaka har RFSL arbetat för att sexarbetare ska ha rätt till en trygg vardag och till sina mänskliga rättigheter. På deras hemsida kan man läsa att de anser att "krafttag måste sättas in mot människohandel och sexuell exploatering. Det är aldrig okej att tvinga någon att sälja sex eller att utnyttja någon i en sådan position." De skriver vidare att: "Kriminalisering förstärker stigmatiseringen, utsattheten och utanförskapet för den som säljer sex". Detta får enligt RFSL felaktiga konsekvenser, bland annat att det är svårt att få stöd för den som vill sluta sälja sex.

På Region Västmanlands hemsida finns information om prostitution och människohandel. Där står bland annat att: "Ojämligheten mellan säljare och köpare av sexuella tjänster bidrar till en ökad risk för att den som säljer sex blir utsatt för våld." De skriver också att: "Människohandel för sexuella ändamål är ofta kopplat till prostitution, men det kan också röra sig om exempelvis tvångsäktenskap. Majoriteten av de som utsätts för människohandel för sexuella ändamål är kvinnor och flickor."

DET FINNS MER

RFSL: <https://www.rfsl.se/verksamhet/halsa-sexualitet-och-hiv/rfsl-om-sex-mot-ersattning/>

Region Västmanland (under fliken "Våld i nära relationer"): <https://regionvastmanland.se/om-regionen/hallbar-utveckling/manskliga-rattigheter/>

Edlund, C. & Jakobsson, P. 2014. En annan horisont. Sexarbete och HIV/STI-prevention ur ett peer-perspektiv.

Lennartsson, R. 2001. *Malaria urbana: om byrå flickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*. Eslöv: B. Östlings bokförlag.

Min resa

Av Celso Franzetti

Efter andra världskriget blomstrade den svenska industrin och många kom till Sverige för att arbeta. År 1955 kom familjen Franzetti från Italien till Västerås. Celso Franzetti, som då var 9 år, berättar om hur svårt det kan vara att börja skolan i ett nytt land och att inte kunna språket. Han berättar också om hur engagerade lärare och rektorer kan göra skillnad i ett barns liv.

NÄR JAG BÖRJADE SKOLAN blev jag placerad på Hammarbyskolan. Pappa visade mig var skolan låg så att jag skulle hitta dit nästa morgon. Jag infann mig i tid för skolstarten. Jag begrep inte ett ord av vad som sas och då det var ovanligt med utländska elever annat än från Finland, fanns det ingen beredskap för

att introducera mig. Det fick till följd att en massa missförstånd uppstod, det första redan efter 45 minuter. Till min häpnad ringde en klocka och alla elever gick ut ur klassrummet. Jag tänkte att det är otroligt att en skoldag varar i 45 minuter och gick hem efter första lektionen.

← Celso, till höger, tillsammans med sin mamma Maria och bror Toni år 1956. Foto: Privat

JAG GICK TILLBAKA NÄSTA morgon, men efter 45 minuter ringde det och jag gick hem igen. Jag kommer inte ihåg hur många dagar jag höll på, men efter ett tag förstod jag att någonting inte stämde och i stället för att gå hem stannade jag kvar på skolgården. Till min förvåning ringde en klocka efter ett tag och eleverna gick tillbaka in i klassrummet. Jag vet inte hur min fröken uppfattade min plötsliga närvaro andra timmen men hon blev troligen glad. Allt det här förde hur som helst med sig att jag var först på plats på morgonen och sist från skolan på eftermiddagen.

ETT ANNAT MISSFÖRSTÅND VAR skolbespisningen. Jag hade sett att omkring klockan 12 samlades skolans elever i en kö utanför en lokal som låg mitt emot skolan. De gick in och efter en stund kom de tillbaka ut och lekte på skolgården ett tag innan det ringde in igen. Det tog ett tag innan min nyfikenhet drev mig till att ställa mig i kön och gå in i lokalen. Till min stora förvåning fick jag mat av en tant bakom en disk. Vilken dag! Inte bara att få mat i skolan utan också godis i form av en limpskiva. Jag hade aldrig ätit sött bröd och eftersom det fanns sirap i limpan trodde jag att det var en sötsak.

MIN FRÖKEN VAR SNÄLL och tog till slut ett initiativ till att försöka lära mig svenska. Hon skaffade en bilderbok med en enkel text under och jag fick sitta vid skolbänken och träna på att läsa orden. Efter en stund fick jag gå fram och läsa högt för klassen. Det gick hyfsat bra ända tills vi kom till ÅSNA. Jag gick fram och läste ASNA. Nej sa fröken, ÅSNA. Jag envisades med ASNA och hon med ÅSNA och i mitt stilla sinne tänkte jag att hur ska det här gå med en fröken som inte kan läsa. Det tog ett bra tag innan jag fattade att den där pricken över A uttalas som Å.

ALLT DET HÄR OCH min begränsade språkkunskap utnyttjades av andra elever för att skylla på mig, fel som de själva gjort. Jag kunde inte gå i svaromål och

det skapade en bild av mig som en bråkstake. Som en följd av det fick jag byta skola med jämna mellanrum. Det blev en vandring mellan Hammarbyskolan, Djäknebergsskolan och Jakobsbergsskolan i ett försök att hitta en plats där jag kunde fungera.

NÄR JAG KOM TILL sjätte klass skulle vi välja linje, A- allmän eller G- gymnasiet. Jag ville gå G-linjen för att visa att jag inte var en katastrof utan kunde bli någonting. Min klassföreståndare förklarade för mig att mina betyg inte räckte till, men jag envisades och till sist tog han mig med till rektor Olov Runsten på Jakobsbergsskolan. Rektorn, som jag träffat redan på Hammarbyskolan, tittade på mig och frågade: -Vill du gå G-linjen? När jag svarade ja, vände han sig till min klassföreståndare och frågade om jag skulle klara av det. Min klassföreståndare svarade att jag inte hade betyg för att komma in, varpå rektorn svarade: -Jag frågade inte om han hade betyg, jag frågade om han klarar av det. Efter en kort

diskussion mellan rektorn och klassföreståndaren hämtade rektorn några böcker och sa att jag skulle läsa dem över sommaren, börja på A-linjen och sedan göra ett prov vid terminens början.

JAG HAR ALDRIG LÄST så mycket som den sommaren. Andra veckan i sjuan blev jag kallad till rektorsexpeditionen. När jag kom dit satt rektor Runsten bakom skrivbordet och sa: - Du har två timmar på dig att skriva proverna. Veckan efter, när jag återigen blev inkallad till rektorn, tittade han på mig och sa: -På måndag börjar du i Realskolan.

VAD JAG VILL MED min historia är att hedra en person som på eget initiativ och utan egen vinning agerade på ett enastående sätt, något som inte får glömmas bort. Jag vill också belysa den enorma vikten skolan har i sin roll för individens fostran och integritet och integration i samhället.

”
*Vilken dag! Inte bara
att få mat i skolan
utan också godis i
form av en limpskiva.*
”

Ett främmande land

Av Katarina Curman

Hon heter Jaemjit Dreifalddt. Hon kom till Sverige för att hennes moster, som redan var här, sa att det var en god idé, ett bra land. Egentligen visste hon inte så mycket om Sverige. Men hon lärde sig. Ett land långt bort där hon fastnade och hittade sin kärlek. Så stor skillnad från det Thailand hon växte upp i. Allt, allt, allt är annorlunda; maten, språket, vanorna, traditionerna, religionen...

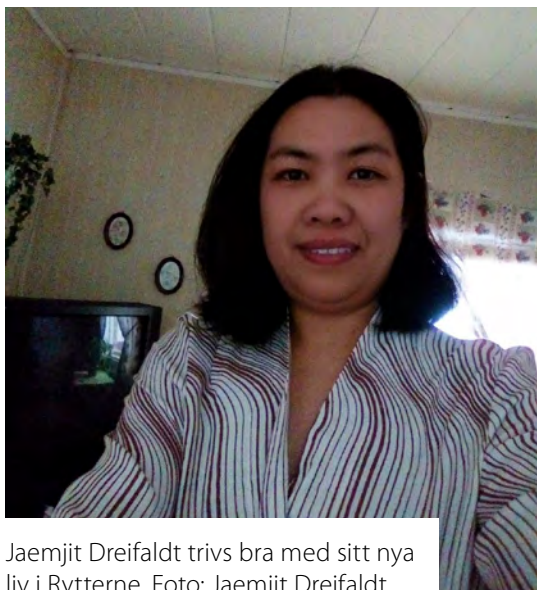
MEN FÖR ATT TA det från början. Jaemjit växte upp på landsbygden i Thailand med fyra bröder och en syster. Hon insåg tidigt att livet i hembyn inte skulle bli särskilt annorlunda för henne än det varit för generationer av hennes föregångare. Hon insåg att enda möjligheten att göra något åt saken var att ta ödet i egna händer och styra mot ett eget mål. Alltså, bort från den tidvis varma, kvalmiga, fuktiga thailändska landsbygden till något annat. Och vad hittade hon? En liten gård på den västmanländska landsbygden, där hon gifte sig med sin drömprins och fick en son. Allt så långt från Thailand som man kan föreställa sig.

HUR HAR DET DÅ gått för henne i de främmande omgivningarna? Först hittade hon alltså en man, sedan började hon lära sig svenska, samtidigt skaffade hon sig ett arbete så att hon kunde försörja sig. Det finns inte så mycket en thailändsk flicka kan göra utan utbildning förutom att städa, och städa blev det. Till en början var det knepigt, svårt att veta hur saker skulle ordnas, men med tiden lärde hon sig. Inom kort städade hon på många olika ställen och for fram och tillbaka från Irsta till Romfartuna, från Säby till Munktorp och emellanåt hem till Rytterne. Detta krävde att hon hade körkort och innan det var ett faktum åkte hon moppe mellan jobben. "Kallt och blåsig" kommenterar hon den tiden.

JAEMJIT VET HUR EN skurborste ska dras. Hon har kommit så långt i yrket att hon numera funderar på hur hon ska gå vidare i sin karriär och tittar på alternativa yrkesvägar. En väg är att utveckla det hon är bra på, till exempel att odla blommor och driva dem till perfektion. En annan är att sluta städa och lära sig språket ordentligt för att öppna fler yrkesvägar. Språkmässigt ligger thailändska och svenska långt från varandra. Det finns många hinder att hoppa över innan hon är framme vid det grammatiska målet.

FÖR ATT INTE HELT tappa sitt språk och sina vanor har hon nära kontakt med andra thailändska kvinnor, ett par som bor nära, andra längre bort. Kontakten med "likasinnade" gör att sonen Konny hör språket talas och förstår när de äldre pratar med varandra. Gapet mellan de olika språken blir inte så stort. Ett annat sätt att hålla kontaktvägarna öppna är att besöka Thailand med jämna mellanrum. "Just nu är det kanske inte så roligt i mitt hemland, men det blir säkert bättre med tiden" säger hon.

HUR HAR HON FUNNIT sig till rätta i detta kyliga och på många sätt ogästvänliga land? Om man ska ta hennes hälsningsfras vid besöket i huset: "Vill du ha en kopp kaffe innan vi börjar prata" så är hon en riktig rytternebo vid det här laget.

Jaemjit Dreifaldt trivs bra med sitt nya liv i Rytterne. Foto: Jaemjit Dreifaldt

Okända barn på landsbygden i Thailand. Foto: Pixabay

I Rytterne finns många sevärdheter. Här syns en folksamling inuti Stora Rytterne kyrkoruin den 27 juli 1957. Foto: Okänd, Västmanlands läns museum

Winga livet

Av Shaun Walls

Om jag hade lyckats avsluta mitt liv i tonåren, alla gånger jag satt med något vasst mot handleden, hade jag aldrig fått uppleva hur allt runt omkring förändras.

DET ÄR EN VÄLDIGT städad förfest för att vara i bruksorten Fagersta. Någon random frågar ”vad gör du nu för tiden?” Deras obesvärade ansiktsuttryck avslöjar att det inte borde vara en svår fråga. Har jag undvikit sådana här situationer också? Att träffa nya

människor som frågar saker. Innan de ens har uttalat hela meningen försöker jag dölja min besvikelse och den för alltid återkommande upptäckten - de har nog aldrig varit där jag är.

← Bilden är tagen inom projektet
Queer nudes in nature, @queernudesin
på Instagram. Foto: Sara Arvidsson

Om jag hade lyckats ta mitt liv när jag var liten, då jag trodde att ingen skulle kunna älska mig som homosexuell och ickebinär, hade jag aldrig märkt hur fel andra kan ha. Hur fel ens tankar och känslor kan va'.

JAG SKANNAR RUMMET MED hörseln. Alla här är sitt jobb, plugg, familj eller relationsstatus. Sitt nästa steg, en plan eller ett projekt. Jag planerade mitt avslut så många gånger att jag slutade planera annat. Ett tag planerade jag massor för att härda ut några veckor till. Några månader till. Efter sommaren... Men jag planerade aldrig att vara kvar.

Om jag hade lyckats ta mitt liv första gångerna jag blev deprimerad och utmattad och inte kunde gå till skolan eller jobbet, hade jag aldrig fått veta att det mörkaste mörka inte är synonymt med slutet. Det vilsna och tomma behöver inte vara farligt.

DET ÄR SOM ATT jag står i ett rum med fungerande människor och är av en annan sort. Varenda cell i self destruct. "Autoimmun sjukdom" sa småstadsläkaren utan vidare behandling. "För komplex för oss" sa den inkompetenta psykiatrin. Jag undrar, kan man ha självallergi?

Om jag hade lyckats supa eller knarka ihjäl mig alla gånger jag blev medvetlös hade jag aldrig vetat att det finns terapi och medicin för hur andra behandlar mig.

ALLT DETTA PASSERAR MEDAN random står framför och väntar på svar. Vad säger man när de alltid blir så sjukt obekväma av "jag har varit sjukskriven i flera år."

Om jag hade lyckats ta livet av mig när jag blev hotad längs gator för hur jag såg ut och den jag är. När jag började bli våldtagen, för tydligen var även min nakenhet och närhet mindre värd, hade jag aldrig trott att någon som jag kan må bättre någon annan gång, någon annan stans.

VARFÖR VÅGAR JAG INTE vara planlös inför dig? Det enda sättet att överleva var ju genom att ge upp på allt. Alla runt mig, allt jag trodde var jag, allt jag trodde var sant.

Om jag hade lyckats ta livet av mig hade jag aldrig hunnit uppleva hur imponerande modig, självklar och kreativ jag skulle bli. Som gör det jag gör med en förhoppning att ni ska ge sådana som mig en bättre och ärlig chans.

JA, VAD FAN GÖR jag nu för tiden?

"Jag vet inte", "Jag har överlevt", "Jag är fortfarande vid liv", eller "Hur orkar ni vara kvar?"

"WINGAR LIVET" är det ett bra svar?

Shaun Walls kallar sig också för "Bruksbögen" och går att följa på Instagram, @bruksbogen.
Foto: Shaun Walls

Minnesdemonstration i Örebro 2022,
Vanja Södergren ses till vänster och
Ulrica Grafe till höger. Foto: Gunilla Albért

Rätten att få älska

Av Gunilla Albért

År 1944 beslutade Sveriges riksdag att legalisera relationer mellan personer av samma kön. Vägen dit var lång, och vägen efter har inte varit utan hinder. Fortfarande år 2023 händer det allt för ofta att homosexuella, transpersoner och andra hbtqi+ personer behandlas på ett sätt som kan anses vara diskriminerande. Historien fortsätter att upprepa sig. I Västmanland finns flera berättelser, både äldre och nutida, om homosexuellas kamp för jämställdhet och om homofobi som till och med fått dödlig utgång.

ELSIE OTTESEN-JENSEN VAR MED och grundade RFSU – Riksförbundet för sexuell upplysning år 1933. I sitt arbete med att sprida kunskap om sexualitet och preventivmedel hade Elsie under flera år åkt runt i landet och hållit föreläsningar. I Surahammars Folkets Hus träffade hon Eric Thorsell, arbetarsonen från Munktorp som vid tiden bodde i Surahammar och arbetade vid Surahammars bruk. Eric kom att bli en viktig talesperson för homosexuellas rättigheter i hela landet. Han studerade vid Institutet för sexualvetenskap i Berlin och reste sedan runt och föreläste på ungdomsklubbar och nystartade RFSU-avdelningar i Sverige.

RFSL – RIKSFÖRBUNDET FÖR homosexuellas, bisexuellas, transpersoners, queeras och intersexpersoners rättigheter bildades år 1950 som en reaktion på det som kom att kallas för "Kejneaffären". Pastor Karl-Erik Kejne hade påstått sig vara förföljd av en homosexuell liga, där lekmannapredikanten Gösta Malmberg ingick. Gösta skulle ha bedrivit en bordell och dömdes också för sitt brott. Eric

Thorsell beslöt sig för att söka upp Gösta för att ge honom en avhyvling för sitt sätt att förstöra ryktet för homosexuella, men i stället för att hitta en lyxbordell fann han en sjabbig ungkarlslya. Bordellen, som hela historien byggde på, var påhittad.

SVERIGES OCH EUROPAS FÖRSTA demonstration för homosexuellas rättigheter ägde rum i Örebro i maj 1971. Tolv personer deltog, en av dem var Vanja Södergren från Sala. På plakaten som demonstranterna bar stod bland annat: "Alla har lika värde" och "Sexuell jämlikhet". Vanja och hennes dåvarande flickvän Kerstin hade förlovat sig i mars samma år och ville sätta in sin förlovningsannons i lokaltidningen, men annonsen blev refuserad. Redaktören ringde och påtalade det olämpliga i deras beteende. Efter både fördomar och motstånd blev den nekade annonsen den droppe som gjorde att demonstrationen genomfördes. Förlovningsannonsen infördes i stället på sista sidan i Aftonbladet. På samma sida fanns också en intervju med Vanja och Kerstin samt en bild på dem båda. Det här hände

Första demonstrationen i Örebro år 1971. Foto: Arkivbild, RFSL

två år innan riksdagen, efter uppvaktning av RFSL, uttalade att homosexuell samlevnad utifrån samhällets synvinkel är en fullt acceptabel samlevnadsform.

HOMOFOBI ÄR EN PERSONLIG, irrationell rädsla för homosexualitet, homosexuella människor eller egna homosexuella impulser. Även samhällets rädsla för och intolerans mot homosexualitet kan kallas homofobi (NE, Nationalencyklopedins definition). I Västmanland finns spår av homofobi i historien och nutid. Nedan följer ett par exempel på detta.

ÅR 1972 BLEV SVERIGE det första landet i världen att ge en person möjligheten till ny juridisk konststillhörighet. Behandling med kostnadsfri hormonterapi och operationer påbörjade. För att ta del av behandlingen krävdes sterilisering, något som år 2013 togs bort. Det drabbade ändå flera västmanlänningar, som först efter en femårig kamp lyckades få rätt till skadestånd, men ingen ursäkt för tvångssteriliseringen. En av dem som fick skadestånd i vårt län har idag varit juridisk man i över 20 år, men blir fortfarande ifrågasatt av läkare som tycker att han ska sluta med testosteron och återgå till kvinna. Det har också hänt att han har fått sitt huvud mätt på ett sätt som för tankarna tillbaka till rasbiologiska institutets mätningar under första halvan av 1900-talet.

ÅR 1995 HITTADES DEN 29-årige ishockeyspelaren Peter Karlsson dödligt knivskadad på cykelvägen mellan Karlsgatan och Knutsgatan i Västerås. Peter

hade varit ute på krogen och blivit onykter och precis som många andra gjorde han närmanden, men mot män. 64 olika hugg och stick var enligt Högsta domstolen en rimlig reaktion, eftersom 19-åringen, enligt egen utsaga, blivit utsatt för en förhållandevis allvarlig provokation och därför handlade i stark affekt framkallad av Peter Karlssons beteende. Domen blev dråp, inte mord. Nyheterna och allmänheten rasade över våldet i sig, men orimligheten i domen ifrågasattes inte. RFSL fick därefter emotta telefonhot där ett meddelande löd "kom ihåg 64", med syftning på de 64 knivhugg som dödade Peter Karlsson.

RÄDSLAN FÖR AIDS OCH kopplingen till homosexualitet levde kvar länge. När en medlem i RFSL tog sitt liv var alla vännerna inom hbtq-rörelsen utestängda från begravningen. Vid en annan homosexuell mans bortgång förbjöds pojkvännen att komma till begravningen och bandet på kransen som han skickade togs bort. Innan begravningen parkerade han bilen på personalens parkering och smög in i kyrkan och tog farväl. Personalen stod på vakt utanför. I skuggan av aids hade RFSL en gayjour i Västerås dit drabbade och andra kunde ringa, ställa frågor och söka stöd.

På Eric Thorsells gravsten finns denna text skriven: "Det var inte så mycket fråga om mod. Jag var mest förbannad över allt hyckleri, det var hela saken. Dessutom: en som står nederst på samhällsstegen ger de sig inte på, den kan man inte rycka ned." Foto: Anders Forsell, Västmanlands läns museum

Pridefestival i Fagersta.
RFSL:s ordförande Gunilla Albért talar från scenen.
Foto: Carina Fredriksson

T-shirten som finns i Västmanlands läns museums samlingar är skänkt av en person som fick den vid sitt första deltagande vid en Pridefestival i Västerås år 2017. Givaren ansåg att Pridefrågan är mycket viktig då den handlar om alla människors lika värde. Förhoppningsvis kommer vi i framtiden att ha ett samhälle där ingen ses som konstig eller annorlunda bara för att man inte följer en mall för att vara "normal". Foto: Västmanlands läns museum

Pridefestival i Västerås, RFSL Newcomers är med i tåget. Foto: Gunilla Albért

RFSL I VÄSTMANLAND SLOGS hårt för att få med bisexualitet i RFSL:s principprogram. Bisexuella möttes ofta av attityden att de inte fanns, utan bara var fega som inte vågade komma "ut ur garderoben".

RFSL HADE SINA LOKALER på Mimergatan i Västerås. Vid ett tillfälle fick de fönsterrutorna krossade av nationalsocialister som senare dömdes enligt den nya terroristlagstiftningen. I förhör sa en av förövarna att fönsterkrossningen mot RFSL mest var en kul grej.

OFTA SKER DISKRIMINERINGEN i vardagen, även i nutid. En kvinna på puben retade sig på att två män höll varandra i handen och bad om att få en kanna vatten, som hon sedan hällde över huvudet på den ena av killarna. Grannens barn som lärt sig av sina föräldrar ropade "Du har kuken inopererad i röven" efter en transkvinna. En läkare i Västerås påstod att problemet som patienten hade inte var av medicinsk natur utan berodde på att han var böj. Mannen uppmanades att söka hjälp för det.

ATT VARA HBTQI+ PERSON handlar mycket om att behöva rättsligt stöd för att inte bli illa behandlad. Sedan införandet 2009 speglas detta i utökningar och omskrivningar av diskrimineringslagen vars grund är att skydda medborgarna från att diskrimineras utifrån kön, könsidentitet, könsuttryck, etnisk tillhörighet, religion, sexuell läggning och ålder. År 2022 ville SD avskaffa diskrimineringslagen med argumentet att det

bara handlar om enskilda grupper som för tillfället gynnas av etablissemangets gunst.

SAMTIDIGT SOM HOMOFABI FORTFARANDE finns i vårt samhälle är det många som idag stödjer hbtqi+ personers kamp för jämställdhet. Det visar inte minst det ökade deltagarantalet vid de Pride-parader som äger rum i länet och landet. År 2013 firades Pride för första gången i Västerås. Stadsbiblioteket skapade i samband med det en Regnbågshylla och Kennet Lindquist, ordförande i RFSL fick hedersuppdraget att klippa bandet. Några år senare anordnade RFSL en kongress i Västerås som samlade 120 aktivister från hela landet. Idag firas Pride även i Sala, Hallstahammar, Fagersta och Surahammar. Köping planerade för ett firande som stoppades av covid-19.

TRANSAMMANS – FÖRBUNDET FÖR transpersoner och närstående, startade som ett projekt av RFSU och RFSL Ungdom år 2013 och växte därefter explosionsartat. År 2016 fick de priset och utmärkelsen "Årets Gräsrot" som delades ut av Dagens opinion och Reform Act. År 2017 fick Transammans, Västmanlands län, ett stipendium på 20 000 kronor av Stiftelsen Konungens Jubileumsfond för Ungdom i Sverige.

Arbetet fortsätter.

Viktiga årtal

PRINCIPEN OM ICKE-DISKRIMINERING HAR sin grund i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna som antogs som en reaktion på de folkmord och de kränkningar av människovärdet som skedde under andra världskriget.

DISKRIMINERINGSLAGEN ANKNYTER till flera FN-konventioner om mänskliga rättigheter, liksom Europakonventionen och EU-rättens grundläggande rättigheter.

EU-RÄTTEN STÄLLER KRAV PÅ ett diskriminerings-skydd för åtminstone sex av dessa grunder (kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder).

1864

- Sverige får en ny strafflag som förbjuder samkönat sex mellan både kvinnor och män.

1944

- Avkriminaliseras sex mellan personer av samma kön.

1971

- Försök görs på ett svenskt sjukhus att "bota" homosexualitet med elchockbehandling.
- Den första kända demonstrationen genomförs i Sverige för homosexuellas rättigheter i Örebro.

1972

- Sverige blir första landet i världen med att ha en formell möjlighet i lag att ändra juridiskt kön för transsexuella och intersexuella personer.
- Behandling för könskorrigering med hormon-behandling och operation erbjuds. Som villkor för könskorrigering ställs krav på sterilisering.

1978

- En statlig utredning om homosexuellas situation i samhället tillsätts.

1979

- En stor del av befolkningen tillfrisknar då Socialstyrelsen, efter en ockupation, beslutar att stryka homosexualitet som sjukdom.

1982

- Det första aidsfallet i Sverige diagnosticeras. RFSL kräver att Socialstyrelsen ska lägga fram en plan för hanteringen av aids i Sverige.
- Venhälsan startar på Södersjukhuset i Stockholm. Det är den första hälsomottagningen för homo- och bisexuella män. Även västmanlänningar åker dit.

1985

- HIV skrivs in i smittskyddslagen. RFSL:s invändningar om att färre nu kommer att våga testa sig och att det är säkrare sex och inte repressiv lagstiftning som utgör det mest effektiva skyddet mot hiv avfärdas.

1987

- En ny lag förbjuder att en tillställning eller sammankomst som allmänheten har tillträde till är utformad så att den kan underlätta för sexuella kontakter. Den så kallade bastuklubbslagen tvingar de gaysaunor som finns att stänga.
- Det blir olagligt att diskriminera på grund av homosexuell läggning som senare ändras till sexuell läggning.

1988

- Lagen (1987:813) om homosexuella sambor träder i kraft.

1994

- Lagen om registrerat partnerskap införs.

1999

- Lagen om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning träder i kraft.
- Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning, HomO, inrättas.

2002

- Lagen om likabehandling av studenter i högskolan träder i kraft. Lagen syftar till att inom högskoleområdet främja lika rättigheter för studenter och sökande och att motverka diskriminering som har samband med bland annat sexuell läggning.

2003

- Lagen om förbud mot diskriminering träder i kraft. Lagen förbjuder diskriminering som har samband med bland annat sexuell läggning och gäller på följande områden: arbetsmarknadspolitisk verksamhet, start eller bedrivande av näringsverksamhet, yrkesutövning, medlemskap, medverkan och medlemsförmåner i arbetstagarorganisationer, arbetsgivarorganisationer eller yrkesorganisationer samt varor, tjänster och bostäder.
- Registrerade partner ges möjlighet att provas som adoptivföräldrar.
- En ny sambolag som omfattar både samkönade och olikkönade samboförhållanden träder i kraft.

2005

- Lagen om förbud mot diskriminering utökas så att förbudet mot diskriminering som har samband med sexuell läggning även inkluderar det sociala området, det vill säga socialtjänsten, socialförsäkringssystemet, arbetslöshetsförsäkringen och hälso- och sjukvården.

2006

- Lag om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever träder i kraft. Genom lagen införs krav på likabehandlingsplaner och förbud mot diskriminering som bland annat har samband med sexuell läggning i förskolan, grundskolan och inom gymnasieskolan.
- Samkönade par får tillgång till assisterad befruktning.

2009

- Sverige får en ny diskrimineringslag. Lagen ersätter de tidigare diskrimineringslagarna och omfattar fler diskrimineringsgrunder och fler samhällsområden än tidigare. Könsoverskridande identitet eller uttryck läggs till som en diskrimineringsgrund.
- Avskaffar Socialstyrelsen transvestism som sjukdomsbegrepp.

2011

- Ett utökat grundlagsskydd införs mot diskriminering som har samband med sexuell läggning.

2013

- Nya regler för ändrad könstillhörighet träder i kraft. Den som vill ändra juridisk könstillhörighet behöver inte längre vara svensk medborgare och ogift. Det räcker att vara folkbokförd i Sverige. Utländska domar och beslut om ändrad könstillhörighet ska under vissa förutsättningar vara giltiga i Sverige.
- Tvångssterilisering vid förändring av juridiskt kön avskaffas.

2016

- Ensamstående kvinnor ges möjlighet till assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård.

2017

- Arbetsgivare och utbildningsanordnare måste vidta aktiva åtgärder för att främja att lika rättigheter och möjligheter nu omfattar samtliga diskrimineringsgrunder, bland annat könsoverskridande identitet eller uttryck och sexuell läggning.

2018

- Riksdagen beslutar att inkludera transpersoner i lagstiftningen mot hatbrott, olaga diskriminering och förolämpning. Det innebär att transpersoner nu inkluderas och erkänns i en svensk grundlag för första gången.
- Lagen som ger ersättning till tvångssteriliserade transpersoner träder i kraft den 1 maj 2018. Alla som beviljas ersättning får samma belopp: 225 000 kr.

2019

- Transpersoner inkluderas i lagen som förbjuder hets mot folkgrupp.

Gender and work

— ett digitaliseringsprojekt

Av Sofia Ling

En onsdag i oktober år 1866 lastade torparen och arbetskarlen Anders Eriksson och hans fjorton år yngre hustru Anna Christina Hedqvist sin hästkärra full med diverse förnödenheter som de inhandlat i Västerås. Efteråt blev de bjudna att följa med en dräng till ölstugan på Stora Gatan. När de hade ätit och druckit bestämde sig hustrun för att bege sig av hemåt till Nedervi i Lillhärads socken. Anders ville stanna kvar en stund, så Anna gav sig av till fots. När hon hade gått en bit längs landsvägen såg hon plötsligt drängen i "hög fart" komma körande med hästen och kärran med alla deras inköp. När han fick syn på Anna vek han av norrut, i riktning mot Jakobsberg. Anna tvärvände, och lyckades springa ikapp ekipaget. Hon fick fatt i drängen som försökte gömma sig bakom en buske, och med hjälp av en man som skyndade till, körde de drängen tillbaka till staden och överlämnade honom till polisen.

DEN HÄR LITE DRAMATISKA stölden berättas det om i en dombok från Västerås rådhusrätt och magistrat. I nutid har uppgifterna registrerats i en relationsdatabas som byggts upp inom forskningsprojektet *Gender and Work* (GaW), ett forsknings- och digitaliseringsprojekt vid Historiska institutionen vid Uppsala universitet. Stölden är förstas spannande i sig, men varför historiker och forskare inom GaW intresserat sig för den är för att den bidrar till vår kunskap om hur män och kvinnor använt sin tid i försörjningssyfte. Utsagan ger också en mängd kringinformation som visar under vilka villkor människor arbetade för sin försörjning.

I FALLET MED DEN nyss beskrivna stölden får vi veta att ett gift par tillsammans körde från sitt torp på

landet in till staden, att de inhandlade och lastade olika förnödenheter på en hästkärra som tjänade som deras transportmedel, att de köpte mat och dryck som såldes på en ölstuga, samt att en gift kvinna på egen hand jagade efter en ogift man, en dräng som vid tillfället stod utan tjänst, och att hon dessutom lyckades ta tillbaka parets ägodelar.

EN MÄNGD SÅDANA HÄR källfragment, som beskriver mäns och kvinnors faktiska försörjningsaktiviteter, det vill säga verbfraser, är kärnan i databasen. Uppgifterna har framför allt hämtats ur domböcker men även ur en rad andra typer av historiska källor från 1500-, 1600-, 1700- och 1800-talets Sverige. Att bygga upp databasen är ett kvalificerat och

Stora torget i Västerås, från öster
med Polisgränd i mitten, 1840-talet.
Konstnär: Carl Wilhelm Swedman.
Foto: Stig Johansson, Västerås stadsarkiv

tidsödande arbete, men det ger goda resultat. I dagsläget har bortåt 40 000 verbfraser registrerats som beskriver försörjningsaktiviteter, varav omkring 20 000 kommer från delar av 1700- och 1800-talets Västmanland. Materialet är omfattande, och allteftersom det kvalitetsgranskats görs det tillgängligt och sökbart för alla intresserade att ta del av.

DET FINNS MER

Projektet GaWs hemsida: www.gaw.hist.uu.se

Lindström, J. (red). 2020. *Fantastiska verb: Hur man fångar uppgifter om kön och arbete, Västmanland 1720–1880*. Opuscula Historica Upsaliensea 58.

Västmanländska domböcker berättar om kvinnors och mäns arbete 1720–1880. Bilden är hämtad från projektet GaW:s hemsida.

Att klä ut sig till det motsatta könet eller en minoritetsgrupp var vanligt för hundra år sedan. Vem mannen på bilden är vet vi inte, men kanske är det en av fotografens kollegor på Asea? Foto: Wilhelm Henning Petersén, Västmanlands läns museum

Svåra bilder

Av Ivan Klaesson

Ett fotografi är en ögonblicksbild formad av fotografens blick och det samhälle med de normer och värderingar som hen levde i. Det gäller för äldre fotografier lika mycket som för de bilder vi tar idag. Den bild som denna artikel handlar om väcker många viktiga frågor. Svaren kan hjälpa oss att synliggöra och förstå de värderingar och sammanhang som möjliggjorde orättvisor mot dem som på olika sätt bröt mot normer, då som nu.

MED TIDEN FÖRÄNDRAS BETRAKTARENS blick.

Motiv som dåtidens människor inte reflekterade över utstrålar något som av olika anledningar kan upplevas som obehagligt eller kränkande idag. På samma sätt kan det vara med filmer, föremål, böcker och konstverk, då även de är kvarlevor från en annan tid, skapade av människor utifrån dåtidens tankevärld. I Västmanlands läns museums arkiv dyker det ibland upp sådana bilder, som på museispråk skulle kunna kallas för "svåra bilder".

EN MAN POSERAR LEDIGT med blicken rakt in i kameran utanför dörren till ett hus, antagligen någon gång på 1910-talet. I de uppgifter som finns om bilden står det att han är utklädd till "zigenerska". Runt halsen hänger en svastika. Bilden togs av amatörfotografen och ingenjören vid Asea, Wilhelm Henning Petersén. Men vad var det egentligen Wilhelm Henning såg genom kameran? Jo, troligtvis en arbetskollega som tar en paus under en firmafest.

SVASTIKAN VAR VID DEN här tiden en kartsymbol för kraftstationer. Asea använde den som logotyp fram till i mars 1933, vilket kan förklara närvaron på bilden. Att klä ut sig till ett annat kön, eller en annan "folktyp" som det då hette, var långt ifrån något ovanligt. Många bilder i arkiven vittnar om detta. Under en lång tid var exempelvis vagnar med folk utklädda till romer ett återkommande inslag i festtåget vid "Barnens dag".

DET GEMENSAMMA FÖR BILDER med denna typ av motiv är att de togs vid festligheter. Dåtidens klädnorm var väldigt likriktad, det gick att se på klädseln vilken social status en person hade i samhället. Fritid var för de flesta ett okänt begrepp, och det var dyrt och tog tid att resa långt. Det som upplevdes som annorlunda kom därför att anses som något exotiskt och spännande. I det hierarkiska samhälle som rådde i Sverige, med utbredd fattigdom, kan mannen på bilden ha upplevt en kort stunds verklighetsflykt genom att bryta mot dåtidens normer.

OM EN NYTAGEN BILD med samma motiv publicerades på sociala medier idag, skulle den utan tvekan bli oerhört kritiserad. Men även denna omkring hundra år gamla bild har med tiden blivit problematisk. Hur ska den hanteras? Ska den gömmas undan i arkivet? Det som inte är synligt är lättare att förneka, förfalska och glömma. Att gömma den vore det enklaste sättet att hantera den, men livet är långt ifrån enkelt eller rättvist, så även historien.

ALLA HAR RÄTT TILL sin egen historia och därmed sin egen identitet. Därför ska arkivbilder som denna absolut visas, just för att de är en del av allas vår historia.

Färnebodräkten

— Västmanlands folkdräkt

Av Anders Fläcke

Vår klädsel uppmärksammades i mitten av 1800-talet genom inventeringar och insamlingar. Fram växte en bild av hur våra anmodrar och anfäder klätt sig. Folkdräkter var allmogens klädsel fram till mitten av 1800-talet. När textilindustrin växte fram köptes allt fler färdiga tyger och kläder genom gårdfarihandel och folkdräkterna kom att användas vid fester och högtider. Så används de än i dag.

DET FINNS TRE TYPER av folkdräkter som delas in i grupperna dokumenterad, rekonstruerad och komponerad. En dokumenterad dräkt är lokalt präglad med en egen dräktkultur fram till mitten av 1850-talet. Bygdedräkter är rekonstruerade utifrån delar av originaldräkten men där hela dräkten inte finns bevarad, många från 1930-talet. En folkdräkt som är komponerad har ingen förlaga. I Västmanland skapades under 1900-talet totalt 15 bygdedräkter som bestod av nio kvinnodräkter och sex mansdräkter. Sverigedräkten, som togs fram år 1913, är en rekonstruerad dräkt utan förlaga.

ARTUR HAZELUS, GRUNDAREN AV Skansen och Nordiska museet, genomförde år 1873 en textilinventering i Västmanland, där textilstycken från främst Möklinta och Västerfärnebo samlades in. Dessa finns idag på Nordiska museet. Socknarna i Västmanland saknar i allmänhet sockendräkter med lång tradition. I Färnebo kan det ha funnits en kvinnlig folkdräkt, vilken i så fall försvann i början av 1800-talet. Under första delen av 1900-talet samlade textiltintresserade Olga Anderzon tillsammans med Ebba Halldin och Emma Johansson in delar till den nuvarande kvinnliga folkdräkten av lösa gamla persedlar som de hittat i stugorna. Någon manlig folkdräkt känner man inte till i Färnebo, men

Färnebodräkten bärs av Agneta Hedlund (tv) och Annika Berglund vid Stäfre Gård, 2014. Foto: Birgitta Bäckström, Västerfärnebo Hembygdsförening

Till Färnebodräkten hör en så kallad bindmössa. Foto: Birgitta Bäckström, Västerfärnebo Hembygdsförening

skräddare Carl August Spångberg i Västerfärnebo har utförligt beskrivit hur männen var klädda i början av 1800-talet. Det liknar mycket vad vi idag uppfattar som en folkdräkt, men var mode på den tiden.

OLGA ANDERZON VAR EN av initiativtagarna till att bilda Västmanlands läns hemslöjdsförening år 1916. Olga såg till att en kvinnlig bygdedräkt skapades. På en hembygdsfest vid Gammelgården i Västerfärnebo presenterades den första Västerfärnebo folkdräkten. Dräkten syddes av Mina Aldén i Sör Salbo och fick namnet Färnebodräkten. Färnebodräkten blev därefter också Västmanlands officiella folkdräkt, det klarlades vid en ceremoni i Västerfärnebo kyrka på midsommardagen år 1917. Dräkten bars för första gången som officiell Västmanlandsdräkt av 17-åriga Lejontina Tibbling. Något senare, under 1920-talet, togs den första manliga bygdedräkten i bruk i Västmanland.

UNDER 1900-TALET ÖKADE INTRESSET för folkdräkter och de är idag en viktig del av vår kulturhistoria. Hembygdsrörelsen i Västmanlands län tog ett stort ansvar för att bevara och ta tillvara våra lokala textilalster i början av 1900-talet. Vid Sala stads 300-årsjubileum år 1924 och Hantverksutställningen i Västerås år 1929 visades omfattande textilsamlingar, vilket ökade intresset för vår textiltradition i Västmanland. Länets äldsta dräkt är från år 1913 och kommer från Surahammar.

DET FINNS MER

Bengtsson Melin, P. 2012. *Dräkt, makt och kön*. Upplandsmuseet.

Centergran, U. 1996. *Bygdedräkter, bruk och brukare*. Göteborgs universitet.

Fläcke, A. (red). 2005. *Västerfärnebo då och nu*. Västerfärnebo Hembygdsförening.

Fläcke, A. 2022. *Textiltraditioner i Västerfärnebo och Västmanlandsdräkten*.

Giertz Mårtensson, I. (red). 2022. *Manligt mode: en okänd historia*. Bokförlaget Langenskiöld.

Jonth, M. 2022. *Hur klädde sig våra anmodrar och förfäder innan vår färgglada Nåsdräkt tagit form*. Nås Hembygdsförening och Hemslöjdsförening.

Leval, S. 2019. *Modemedvetna och rika bönder*. Spaning 30–31 2019.

Liby, H. 2018. *Dräkternas Hälsingland*. Gästrike-Hälsinge Hembygdsförbund.

Mangård, C. 1951. *Västerfärnebo – En sockenbeskrivning*.

Stavenow-Hodemark, E, Nyberg, K. 2015. *Från kläde till silkesflor: Textilprover från 1700-talets svenska fabriker*. Kulturhistoriska Bokförlaget.

Västerfärnebo Hembygdsförening. Fläcke, A. *Verksamheten 2015*. Västerfärnebo Hembygdsförening 100 år.

Västmanlands läns hemslöjdsförbund. 1998. *Bygdedräkter i Västmanland*.

Dräktnyckel: digital databas för folk- och bygdedräkter. www.draktnyckel.se

Hembygden: Svenska Folkdansringens medlemstidning. 4 nummer per år.

Västmanlands läns Hemslöjdsförbund: www.slojdivastmanland.se

Minnen av västmanlänningar

Av Susanne Cassé

Inom begreppet "kropp och identitet" ryms väldigt mycket. Det är inte ofta som ett besöksmål genomsyras av detta som ett specifikt tema, men kropp och identitet finns ändå representerat överallt där berättelser om människor förmedlas. På detta uppslag presenteras ett urval av utflyktsmål i länet som hanterar kropp och identitet utifrån olika infallsvinklar; en olyckshändelse, kläder, kändisskap och sjukvård.

↓ PROTESERNA I SURAHAMMAR

År 1868 inträffade en olycka vid Surahammars bruk. 12-årige August Harald Ramström, vid tiden sysselsatt i brukets verkstäder, halkade och ramlade så illa att hans arm fastnade i valsverket. Den vänstra armen slets av vid axeln och den högra handen krossades. För att pojken skulle få ett bra liv tillverkade fadern proteser som kom att väcka stor uppmärksamhet i media. August Harald lärde sig att utföra inte bara dagliga sysslor med proteserna utan även att skriva läsbara bokstäver och spela B-kornett. En mindre och en större armprotes samt en protes av en högerhand finns bevarade hos Surahammars Hembygdsförening.

Foto: Lars-Erik Lundberg

↓ BRUNNSMUSEET SÄTRA BRUNN

Från 1600-talet fram till början av 1900-talet var det populärt att dricka mineralrikt brunnsvatten för hälsans skull. Till Sättra Brunn, utanför Sala, kom människor från alla samhällsklasser för att få bättre hälsa. Byggnaderna på området är från 1700-talet och framåt. Här finns ett museum som berättar om områdets historia och om människorna som vistats här.

Foto: Leif Johansson

↑ **TEXTILKAMMAREN VÄSTERFÄRNEBO**

På hembygdsgården i Västerfärnebo finns en textilutställning där det går att beskåda Västmanlands hembygdsdräkt, Färnebodräkten. Västerfärnebo är en av få socknar i Västmanland som har en dokumenterad textiltradition. I textilkammaren finns många fina textila föremål, både för kroppen och hemmet. Mer om Färnebodräkten går det att läsa i en egen artikel i tidningen.

Foto: Birgitta Bäckström

→ **FERDINAND BOBERGS BARNDOMSHEM, KÄRRGRUVAN**

Ferdinand Boberg växte upp i ett gammalt gruvfogdeboställe i Kärrgruvan, Norberg. Ferdinand har gått till historien som en mycket skicklig konstnär och arkitekt, men som barn var han även en duktig musiker och kunde spela dragspel redan vid sex års ålder. Barndomshemmet är idag ett museum som drivs av Föreningen Kulturens Vänner i Kärrgruvan. Foto: Edit Boman, Västmanlands läns museum

↑ **AGUÉLIMUSEET**

På Aguélimuseet i Sala visas en stor samling verk av konstnären och Salasonen Ivan Aguéli. Ivan var inte enbart konstnär utan även religionsfilosof och orientalist. Efter att ha konverterat till islam tog han sig namnet Abd Al-Hadi Aqhili. Aguélimuseet drivs av Sala konstförening och invigdes år 1962. På museet visas även verk av konstnärer som Vera Nilsson, Carl Kylberg, Helene Schjerfbeck, Ernst Josephson och Karl Nordström.

Foto: Aguélimuseet

Vilhelm Andersson med häst, cirka 1925, Högsta, Kungsör. Foto: Okänd, Västmanlands läns museum

Upprop till nästa Spaning

VILL DU VARA MED och bidra till nästa nummer av Spaning som kommer att handla om hästens roll och betydelse historiskt och idag?

HÄSTEN HAR GENOM HISTORIEN varit viktig för människan utifrån flera områden. Den har varit mat på bordet, använts i jordbruket, dragit vagnar och fungerat som ett eget transportmedel. Den har också varit en viktig samarbetspart i krig, så pass viktig att den ibland fått följa med ryttaren i graven.

RUNT HÄSTEN HAR DET genom årtusendena skapats berättelser, tabun och strikta regler. Enligt asatron red Oden på Sleipner, världens snabbaste häst med sina åtta ben. Bonden och hans drängar gjorde bäst i att hantera hästen väl på gården, annars väckte de

gårdstomtens ilska och vid vattendrag var det viktigt att akta sig för bäckahästen, en av näckens alla förklädnader.

I NÄSTA NUMMER AV Spaning vill vi berätta om ämnet HÄST ur ett brett perspektiv men med länet som fokus. Artiklarna kan ha förankring i både dåtid och nutid. Till Spaning försöker vi alltid hitta olika infallsvinklar på våra teman. Inget är för stort, för smått eller smalt.

VI EFTERLYSER NU LOKALA berättelser som kan bli artiklar i 2024 års Spaning. Vill du vara med och bidra med din berättelse till Spaning för nästa år? Skicka ett mejl till spaning@regionvastmanland.se

Nyheter

PRIS OCH BERÖM

NOMINERINGAR

Styrelsen vid Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening nominerade Karbenning Hembygdsförening till Sveriges Hembygdsförbunds utmärkelse Årets Hembygdsförening 2022 och boken "Bjurhovda – de första fyra tusen åren: Från stenåldersboplatz till miljonprogramområde" av Rolf Grahn, utgiven av Badelunda Hembygdsförening till utmärkelsen Årets Hembygdsbok 2022. Utmärkelserna gick inte till länet denna gång.

Styrelsen vid Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening nominerade Hjördis Häll till att få Sveriges Hembygdsförbunds finaste utmärkelse, plaketten för rik gärning i hembygdsvårdens tjänst. Hjördis fick också emotta plaketten. I nomineringen stod bland annat: Hjördis har varit vår skattmästare i 42 år. Hon sköter ekonomin, placerar i fonder och aktier och har hand om personalens löner. Under årens lopp har hon varit kassör i 12 föreningar

samtidigt. Hjördis har i vårt län arbetat tillsammans med många förbundsordföranden genom åren, och alltid fungerat som ett stort stöd för dessa. Idag är hon den i förbundet som kan mest om föreningens historia. Kassören är kanske inte den i en förening som gör mest väsen av sig. Uppmärksamhet och lovord brukar främst tilldelas de mer utåtriktade eldsjälarna i en förening. Samtidigt är kassören en av de viktigaste medspelarna i en förening.

Hjördis Häll emottar sin plakett från Sveriges Hembygdsförbunds ordförande Anna-Karin Andersson. Foto: Bengt Wallén

Vår Hjördis är inte bara "vår Hjördis" – vi delar henne med många andra kulturföreningar i Västmanland. I snart ett halvt sekel har hon varit outhärlig som skattmästare i vår förening och vi anser att det är hög tid att hon får ett fint pris för sitt enorma arbete för den ideella sektorn. Det är dags för en kassör att få komma fram i rampljuset!

HEDERSDIPLOM

Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförenings hedersdiplom delas ut till personer inom eller utom hembygdsföreningarna som gjort en kulturgärning utöver det vanliga. År 2022 delades diplom ut till:

Helene Carlsson med motiveringen: När Gustav Vasa grundade Kungsörs Kungsgård var Mälaren oreglerad och vattennivån varierade under året. En mur byggdes för att skydda gårdens hus från översvämningar. När Mälaren reglerades blev muren synlig och längs med ån nedanför Kungsgården bildades en väg som under mitten av 1900-talet var ett välskött och omtyckt promenadstråk. Under andra halvan av 1900-talet växte området igen. År 2010 startade Helene en trädgårdsgrupp som åtog sig

att återskapa den gamla murens prakt. De gamla växterna kom tillbaka med nya inslag av lavendel och jordgubbar. Idag har publiken hittat tillbaka till muren och växtprakten kan även beskådas av förbipasserande båtfarare och tågresenärer. Helenes insats är verkligen utöver det vanliga och föreningen hoppas att hennes och trädgårdsgruppens arbete ska "växa" och bli ett bestående "landmärke" i Kungsör.

Kerstin Forsgren med motiveringen: Kerstin har lagt och lägger ner mycket arbete och engagemang i Kumla Hembygdsförening. I två perioder har hon varit med i föreningens styrelse, 1976–2000 och 2012 och framåt. Sedan 2015 är hon dess ordförande. Kerstin är född och uppvuxen i Kumla socken och har stor kunskap och personkännedom om bygden. Hon har visioner för föreningens utveckling och entusiasmerar övriga medlemmar. Kerstin är alltid beredd att utföra praktiska göromål oavsett om det handlar om målning, iordningställandet av en utställning eller ta behövliga kontakter. Hon värnar om föreningen och dess medlemmar och är väl värd att uppmärksammas!

Karl-Axel Jacobsson med motiveringen: Karl-Axel har varit aktiv i Industrihistoriska Föreningen i Västerås i många år. Genom hans arbete har Västerås synliggjorts som den kanske mest utpräglade av industristäderna i landet. Karl-Axels främsta insats för att bevara industriarvet är det arbete han lagt ner på att utveckla ASEA:s historiska

samling med föremål. Samlingen innehåller tekniska innovationer i såväl stora som små elektriska maskiner av olika slag, vissa mer än hundra år gamla. Ett nyare tillskott till samlingen är ASEA:s industrirobotar från 1970-talet. Karl-Axel har också skrivit böckerna Ångkraftverket i Västerås 2009 och En titt i backspegeln 2011. Karl-Axels arbete med att dokumentera, samla in, förvalta och förmedla vårt industrihistoriska arv gör honom väl värd att uppmärksammas!

Urban Jädersten med motiveringen: Urban har varit medlem i Dingtuna-Lillhärad Sockengille i många år. Med stor entusiasm har han deltagit i frågor rörande föreningen och hembygden. Under flera år var han föreningens revisor. När föreningen tog över ansvaret för stationshuset med tillhörande godsmagasin och tvättstuga var Urban en av eldsjälarna som såg till att arbetet blev gjort. Idag inhyser den gamla tvättstugan ett museum som berättar om traktens historia. Bevarandefrågor och miljöengagemang går som en röd tråd genom Urbans liv. Kulturbbyggnader i hela Västmanland står under hans vakande öga, bland annat Dingtuna kyrka och Dybecksgården i Odensvi. Han är en sann eldsjäl väl värd att uppmärksammas!

Kurt Larsson med motiveringen: Kurt är starkt engagerad i sin hembygd. Hans intresse för datorer resulterade i att Kolbäcks Hembygdsförening tidigt fick en hemsida. Kurt har digitaliserat stora delar av föreningens arkiv, skrivit

texter, skannat bilder och byggt upp en bildbank med tusentals fotografier i den egna portalen kolbacksbygden.se. Han var också aktiv i framtagandet av den mobilanpassade webbplatsen herrevadsbro.se. Kurt har genom intervjuer dokumenterat upplevelser i bygden vilka han tillsammans med egna berättelser publicerat i skrifter och böcker. Kurt har i många år tagit ett stort ansvar i styrelsearbetet. Han tar sig alltid tid att svara på frågor och hjälpa till med utskrifter och fotografier. Trots sin aktningsvärda ålder är han fortfarande den som löser föreningens digitala problem. Kurts insats genom åren är en kulturgärning väl värd att uppmärksammas!

Marie-Louise Widén med motiveringen: År 2010 fick Kungsörs Hembygdsförening en donation med bilder tagna av far och son Ragnar och Bruno Widén. Båda var yrkesfotografer och verksamma i Kungsör under en stor del av 1900-talet. Bilderna digitaliserades och Marie-Louise startade en arbetsgrupp som träffas varje onsdag för att identifiera personerna på bilderna. Gruppen började med de äldsta bilderna och är nu framme vid 1950-talet. Marie-Louise arbete med denna arbetsgrupp säkerställer att informationen kring bilderna inte går förlorad. För föreningen är Marie-Louises arbete ovärderligt och de hoppas att hon fortsätter med sina träffar i många år till.

VERKSAMHETSPRIS

Verksamhetspriset är en penninggåva om 5 000 kr och ett diplom. Det delas ut till en förening som i sin verksamhet bidragit till att stärka och bevara intresset för kulturmiljöer i länet.

År 2022 delades priset ut till Karbenning Hembygdsförening med följande motivering: Karbenning Hembygdsförening är en gammal förening. Till sitt hundraårsjubileum förra året tog de fram en fin jubileumsbok om bygdens historia. De lyckades också återskapa en historisk trädgård med bland annat ett återfunnet "Karbenning-äppelträd". Föreningen har fler än 700 föremål i sin samling vilka dokumenterats och fotograferats. Föreningen utökar ständigt kunskapen kring sina föremål genom att släktforska på de namn de hittar som givare och användare. På så sätt blir föremålen mer levande och samlingens kulturhistoriska värde ökar. Föremålen får också en starkare anknytning till bygden. Föreningens arbete är ett bevis på hur forskning kan bidra till en ökad förståelse för vårt materiella kulturarv. Deras arbete är föredömligt och kan fungera som vägvisare och inspiration för andra föreningar.

VERKSAMHETSBIDRAG

Verksamhetsbidraget från Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening delas ut till projekt och aktiviteter som stärker föreningarna och som kan komma att ge dem flera medlemmar.

År 2022 fanns det 62 000 kr att fördela. Det kom in sex ansökningar

om bidrag till en summa av 90 000 kr. Bidraget fördelades enligt följande: 6 000 kr till Götlunda Hembygdsförening för ett bokprojekt med kartmaterial från Götlunda kartarkiv. 10 000 kr till Harakers Hembygdsförening för framtagande av informationsmaterial. 5 000 kr till Karbenning Hembygdsförening för tillgängliggörande av hembygdsgården. 6 000 kr till Norrby Hembygdsförening för att arrangera en kultur- och motionsrunda i Norrby socken. 35 000 kr till projektet Kulturarvet som besöksmål för att utveckla hembygdsgårdarna som besöksmål och få fler besökare.

UTSTÄLLNINGAR

ÄGGEN ÄR SLUT OCH HJÄSSAN ÄR KAL

Utställningen "Äggen är slut och hjässan är kal" på Västmanlands läns museum. Foto: Elisabeth Ohlson

28 JANUARI- 21 MAJ 2023

Varför är det så tyst om vår erfarenhet av åldrandet? Varför talar vi så lite om vad det gör med kroppen, kärleken, tankarna, längtan och mötet med andra människor? Utställningen består av två delar: Den ena berättar om hur männen upplever övergångsåldern. Den andra handlar om kvinnors erfarenhet av klimakteriet. Utställningen är baserad

på djupintervjuer med kvinnor och män i åldrarna 48–73 med fotografier av Elisabeth Ohlson (tidigare Ohlson Wallin). Utställningen är producerad av Rot produktion i samarbete och med stöd av Västarvet och Västra Götalandsregionen.

DINO DELUXE

27 MAJ- 20 AUGUSTI 2023

Vill du träffa långhalsar, klättra på triceratops och stå öga mot öga med den skräckinjagande Tyrannosaurus Rex? Då ska du komma till oss på läns museet sommaren 2023! I slutet av maj flyttar ett helt gäng dinosaurier in hos oss, när vi visar lekutställningen Dino Deluxe, baserad på Sarah Sheppards böcker. Utställningen vänder sig främst till 4–10-åringar och är producerad av barnutställningar.nu i samarbete med Bonnier Carlsen och Sarah Sheppard.

PROGRAM

Det händer mycket på museet för alla åldrar både på plats och online. Titta in på museets hemsida <https://vastmanlandslansmuseum.se/aktiviteter/>, ta med ett programblad eller följ oss på Facebook och Instagram för att inte missa något tillfälle!

MUSEETS LJUDAPP

I läns museets app finns det två ljudvandringar att ta del av. Ljudvandringssappen finns att ladda ner helt gratis från App Store och Google Play och heter Västmanlands läns museum.

Vandringen "Om föremålen kunde berätta" finns i museets fasta

NYHETER

utställningar på Karlsgatan 2. I den här vandringen kan du lyssna till fem föremål som själva berättar sin historia. Vandrigen finns på svenska, engelska, finska och arabiska. Alla berättelser bygger på fakta.

Vandringen "Skitviken – en rostig lustgård full av liv" är en dokumentation som med små medel har fångat en subkultur på en undanskymd plats omgiven av nya skrytbyggen i Västerås. En QR-kod sitter på en lyktstolpe vid södra broräcket över Skitviken på Ångkraftverkets sida. Vandrigen finns på svenska.

BOKA SKOLVISNINGAR OCH STUDIELÅDOR DIGITALT

Är du lärare? Vill du ta med dina elever på en visning eller boka en studielåda att ha på din skola? Nu finns ett digitalt bokningssystem på museets hemsida. Där är det möjligt att boka skolvisningar och studielådor. Nya lediga tider läggs ut kontinuerligt här: <https://www.vastmanlandslansmuseum.se/boka-visning>

KULTURARV VÄSTMANLAND

På Kulturarv Västmanland finns nu möjlighet att läsa om vilka byggnader och bebyggelseområden i Arboga kommun och Västerås innerstad som bedöms vara särskilt kulturhistoriskt värdefulla. Under året kommer fler kommuner. Arbetet har drivits som ett samarbetsprojekt mellan Västmanlands läns museums kulturmiljövård, Länsstyrelsen i Västmanlands län och respektive kommun.

DIGITALT MUSEUM

På Digitalt museum <https://digitaltmuseum.se/> finns foton på föremål från samlingarna och fotosamlingar, bland annat från fotograf Gustaf Åhmans samling. Bilderna är skannade av KulturarvsIT i Hallstahammar.

NYA RAPPORTER

Stiftelsen Kulturmiljövård har under år 2022 och början av år 2023 gett ut ett flertal rapporter med länsanknytning. Samtliga finns att ladda ner på webbsidan: <https://www.kmmd.se/rapporter>

NYA BÖCKER

ARBOGA MINNES ÅRSBOK 2023

Arboga Minne

Arboga Minnes årsbok för 2023 är en jubileumsbok som berättar om föreningens 100-åriga historia.

BYGD OCH BRUK

Skinnskattebergs Hembygdsförening
Ett nytt nummer har utkommit i skriftserien Bygd och bruk som går att köpa av Skinnskattebergs Hembygdsförening

DEN HISTORISKA BOKCIRKELN

Irma Sohlman

Kulofri förlag

171 sidor

ISBN: 9789198519884

En studiecirkel arbetar med att svara på frågorna vadan och varthän genom att berätta om minnen, läsa böcker och forska.

GLÄNTAN – ETT ÅR PÅ ETT

ANTIKVARIAT I MELLANSVERIGE

Nina Nilsson

Boken, som säljs på "Gläntan – Antikvariat och Galleri i Sala", handlar om livet på bokhandeln.

HELSNING FRÅN KOHLSVA

Peter Kvist

Köpingsbokens förlag

272 sidor

ISBN: 9789198289480

Boken är en sammanställning över de artiklar som författaren skrivit till Köpingsbokens olika nummer. Författaren är ordförande i Kolsva-Ortens Hembygdsförening.

I AM A MESSENGER FROM UTAH

Sören Törnkvist

513 sidor

ISBN: 9789152737705

Boken utgår från mormonmissionären Charles John Aaron Lindquists dagbok från åren 1883–1885 runt Eskilstuna, Avesta och Badelunda.

I SKOMAKARENS SPÅR

Torbjörn Dahlgren

Ekström & Garay

357 sidor

ISBN: 9789189706248

Boken handlar om Johan Karlsson som växer upp under senare hälften av 1800-talet i en bondefamilj i Västmanland.

IVAR AROSENIUS, BERÄTTAREN

Mats Malm

Bokförlaget Langenskiöld

245 sidor

ISBN: 9789198744125

Boken är illustrerad med Arosenius många målningar och författaren

analyserar hur Arosenius framträder som berättare.

JÄRNBRUKENS HISTORIA

Nils Johan Tjärnlund

Bokförlaget Stolpe

392 sidor

ISBN: 9789189069022

Boken ger perspektiv på järnets avgörande roll i Sveriges historia där Bergslagen blev centrum för världens järnframställning.

KALLE KÖPING: LANDSLAGETS FÖRSTE MÅLSKYTT

Ulf Eneroth

Reklamtryckeriet i Köping

51 sidor

ISBN: 9789152735275

Boken handlar om Karl "Köping" Gustafsson som var en duktig fotbollsspelare från Köping.

KÖPINGSBOKEN 2022: JAG VET ATT DU ÄR...

Ulf Eneroth, red

Köpingsboken, 2022

190 sidor

ISBN: 9789198289497

Årets Köpingsbok handlar bland annat om Köpings Mekaniska Verkstad och Volvo, idyllen i Macksta, Kolsvaföretaget Roni, två vävande köpingskvinnor och Köpings FNL-grupp.

NATURALIESAMLANDET I HISTORIEN

Clive Aslet, Svante Helmbaek Tirén

Bokförlaget Stolpe

166 sidor

ISBN: 9789189069107

I boken placeras den Timmska naturaliesamlingen på Engelsbergs bruk i ett större sammanhang.

Boken ingår i serien Perspektiv från världsarvet Engelsbergs bruk.

SAMISKA SPÅR: DALARNA-GÄVLEBORG-VÄSTMANLAND

Joakim Wehlin, red

Västmanlands läns museum

239 sidor

ISBN: 9789187828898

Boken presenterar resultaten av de efterforskningar som gjordes under projektet Ohtsedidh – samiska kulturyttringar i Mellansverige under åren 2017–2020. Boken är Västmanlands läns museums och Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförenings årsbok för år 2023.

SVERIGES HISTORIA FÖR SLÄKTFORSKARE

Roger Axelsson, Carin Bergström, Carl Henrik Carlsson, Sofia Ling

Natur Kultur Allmänlitteratur

331 sidor

ISBN: 9789127162907

Alla som släktforskar vill veta mer om tidigare släktingars liv, hur de bodde, vad de åt, vilken social rang de hade med mera. Den här boken tar vid där de gamla längderna slutar och försöker besvara denna typ av frågor, som för släktforskaren närmare sina anfäder och anmödrars liv.

TRANSFORMATIONER: 1800-TALET SVENSKA TRANSLITTERATUR GENOM LASSE-MAJA, C.J.L. ALMQVIST OCH AURORA LJUNGSTEDT

Sam Holmqvist

Makadam förlag

334 sidor

ISBN: 9789170612411

Den svenska 1800-talslitteraturen innehåller en mängd beskrivningar av människor som växlar, överskrider och utmanar kön. Ändå har det inte pratats så mycket om translitteratur och ingen har skrivit någon svensk translitteraturhistoria, förrän nu. Denna avhandling handlar om precis det.

VÄRDA ATT VÄRDA: EN BOK OM KYRKANS TEXTILIER OCH OM VÄSTERÅS STIFTS TEXTILATELJÉ

Berit Lundqvist

Svenska kyrkan, Västerås stift

Boken handlar om Västerås stifts textilateljé där författaren var anställd som textilkonsulent under mer än 30 år.

:spaning

POSTADRESS: Tidskriften Spaning,
Västmanlands läns museum, Karlsgatan 2, 722 14 Västerås.

BESÖKSADRESS: Karlsgatan 2, Västerås.

REDAKTÖRER:

Susanne Cassé, hembygdskonsulent, Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening. E-post: susanne.casse@regionvastmanland.se

Jennie Schaeffer, läns museichef, Västmanlands läns museum.

E-post: jennie.andersson.schaeffer@regionvastmanland.se

Katarina Curman, styrelseledamot, Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening. E-post: katcurman@gmail.com

HUVUDMÄN FÖR TIDSKRIFTEN:

Västmanlands läns museum och Västmanlands Hembygdsförbund
och Fornminnesförening.

ANSVARIG UTGIVARE:

Jennie Schaeffer, e-post: jennie.andersson.schaeffer@regionvastmanland.se

I REDAKTIONSGRUPPEN INGÅR ÄVEN

Gunilla Albért, ordförande RFSL-Västmanland

Ida Andersson, antikvarie, Västmanlands läns museum

Lena Engström Englin, museipedagog, Västmanlands läns museum

UTÖVER REDAKTIONEN MEDVERKAR:

Anders Fläcke, hembygdsforskare, f.d. ordförande i Västerfärnebo
Hembygdsförening

Celso Franzetti, entreprenör

Emmelie Fyhr, projektledare, Västmanlands läns museum

Thomas Hjelt, kulturskribent och lokalhistoriker, Historiebruket

Sam Holmqvist, Fil dr, lektor, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns
Högskola

Saga Lena Höglén, präst, teol.lic.

Josefine Israelsson, bebyggelseantikvarie, Västmanlands läns museum

Anne Lillvist, professor, Mälardalens universitet

Sofia Ling, projektkoordinator, GaW, Uppsala universitet

Pernilla Kallberg, universitetslektor, Mälardalens universitet

Ivan Klaesson, arkivarie, Västmanlands läns museum

Måns Koskinen, universitetsadjunkt, Mälardalens universitet

Jan Kotschack, lokalhistoriker och journalist

Erik Magnusson, historielärare och lokalhistoriker

Hilma Persson, modevetare och pedagog, Västmanlands läns museum

Shaun Walls, krönikör och konstnär

FOTO: Där inget annat nämns, Västmanlands läns museum

LAYOUT OCH REDIGERING: **Consid**

KORREKTUR: **Redaktionsgruppen för Spaning**

ANNONSFAKTA OCH BOKNING: Kontakta redaktionen

DISTRIBUTION: Tidningen ingår i medlemskapet i Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening men sprids gratis på bibliotek, kommunala kulturkanslier, museer och vårdinrättningar i länet. Om du saknar Spaning på din arbetsplats, kontakta redaktörerna.

PRENUMERATIONER: Privatpersoner kan prenumerera på Spaning genom att bli medlemmar i Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening.

Ring, skriv eller e-posta din adress till spaning@regionvastmanland.se

TRYCK: Stibo Complete

UPPLAGA: 3 000 ex.

OMSLAG: 250 g Bestruket Silk

INLAGA: 130 g Bestruket Silk

UTGIVNING: 1–2 ggr per år

ISSN: 1651–2774

MATERIAL OCH BIDRAG: Tidskriften Spaning, Karlsgatan 2, 722 14, Västerås.

Eller: spaning@regionvastmanland.se. För ej beställt material ansvaras ej.

För signerade artiklar ansvarar författarna.

VÄSTMANLANDS HEMBYGDSFÖRBUND OCH FORNMINNESFÖRENING
www.hembygd.se/vastmanland

Hembygdsförbundets uppgift är att främja hembygds kunskap, kulturminnesvård och hembygdsvård.

Förbundet är samarbetsorgan för hembygdsföreningarna i länet och ska stödja föreningarnas verksamhet. Förbundet ska tillvarata rörelsens intressen på regional nivå och samarbeta med museer, kulturminnesvårdande organ och andra organisationer.

Genom att gå med som enskild medlem i Västmanlands Hembygdsförbund får du årsboken som Länsmuseum och Hembygdsförbundet ger ut. Du får också Länsmuseets och Hembygdsförbundets tidskrift Spaning som utkommer med ett till två nummer per år, samt erbjudanden om att delta i temadagar, kurser i olika ämnen och medlemsresor inom och utom länet.

Ordförande i förbundet är Bengt Wallén.
Västmanlands Hembygdsförbund har sitt kansli på Länsmuseum.
Adress: Västmanlands Hembygdsförbund och Fornminnesförening,
Karlskatan 2, 722 14 Västerås, telefon 021-481 86 58

Kontaktperson:
Konsulent Susanne Cassé, susanne.casse@regionvastmanland.se

VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM
www.vastmanlandslansmuseum.se

Västmanlands läns museum har kontor, utställningar, arkiv och bibliotek på Karlskatan 2 i Västerås.

På WestmannaArvet i Hallstahammar finns museets föremålsmagasin, vård- och registreringslokaler.

Vår uppgift är att fördjupa kunskapen om det västmanländska kulturarvet, väcka opinion, öka insikten om det förflutna och berika perspektiven på samtiden och framtiden. Museet ska vara en plats där man kan ta del av vad som sker i samhället.

Västmanlands läns museum

Karlskatan 2, 722 14 Västerås. Telefon 021-39 32 22
E-post: lansmuseum@regionvastmanland.se

Utställningarna på Karlskatan 2 är öppna tisdag, torsdag–fredag 10–17, onsdag 10–20 och lördag–söndag 12–16. Arkiv och Bibliotek är öppet helgfri tisdag–torsdag kl 10–16 med lunchstängt 12.00–12.30.

På hemsidan finns även vårt Digiseum där du hittar museets digitala utbud – som du kan ta del av hemifrån.

WestmannaArvet

Besöksadress: Industrigatan 1D, Hallstahammar. Besök efter överenskommelse bokas på telefon 021-39 32 22.

Berätta för oss

Hör gärna av dig till redaktionen med insändare och åsikter om tidningen. Skicka gärna in material eller uppslag som du tycker vi borde ta upp. Vi läser allt med stort intresse. Skriv till Tidskriften Spaning, Karlskatan 2, 722 14 Västerås eller e-posta till spaning@regionvastmanland.se

B

PP

Sverige, Port Payé

AVSÄNDARE: VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM, KARLSGATAN 2, 722 14 VÄSTERÅS

västmanlands läns
MUSEUM

– en del av Region Västmanland

VÄSTMANLANDS HEMBYGDSFÖRBUND
OCH FORNMINNESFÖRENING